

Farväl till gemenskapen

© Författaren och Timbro förlag 2004

Omslag: Vera Söderström

Omslagsfoto: Jeppe Wikström, Pressens Bild

Sättning: Ateljé Typsnittet L&R AB

Tryck: Elanders Gotab, Stockholm 2004

ISBN: 91-7566-549-2

Timbro, Box 5234, 102 45 Stockholm

Tel: 08-587 898 00

Fax: 08-587 898 50

www.timbro.se

info@timbro.se

Farväl till gemenskapen

Tre essäer om Sverige

Mauricio Rojas

Timbro

Innehåll

Förord	7
Med andra ögon – en berättelse om Sverige	11
Den svenska modellen i historiskt perspektiv	33
Farväl till gemenskapen – Nejländets anatomi	57

Förord

... och även om man ibland med stor trånad önskar sig åter till den svunna världen finns det som alltid i historien ingen väg tillbaka, bara en väg framåt, ty livet och det sätt på vilket vi ser på livet har en gång för alla förändrats.

Peter Englund i *Förflutenhetens landskap*

Denna bok består av tre texter om Sverige och det svenska.

De ger olika perspektiv på ett samhälle i snabb förändring, ett samhälle som mer än många andra tidigare har präglats av en mycket stark gemenskapskänsla och som nu tvingas söka en framtid bortom gemenskapens trygga famn. Det Sverige som för inte så länge sedan var en kompakt nation som hölls samman av ett gemensamt historiskt arv, starka organisationer och en mäktig stat, vandrar nu med stapplande steg in i den globala närhetens och mångfaldens tidevarv. Sveriges folk, som för inte så länge sedan kunde beskrivas som ”av oblandat germanskt ursprung”, formar i dag en överväldigande mänsklig mosaik. Och nationalstaten – gemenskapens skapare, ram och yttersta garant – tappar greppet om både folk och territorium.

Dagens Sverige befinner sig i ett märkligt tillstånd, bland skärvor av det gamla och fragment av det nya eller – för att använda den brittiske skalden Matthew Arnolds ord – mellan två världar, en som dog och en som ännu inte kan födas. En gång i tiden, vid en liknande omständighet, såg Sverige

sin framtid i drömmen om ett folkhem. Det samlade och gav hopp åt ett folk som var på väg att lämna landsbygdens liv och söka sitt öde i städernas brus och fabrikernas dån. Vart Sveriges nuvarande vandring leder vet vi ännu inte. Att vi saknar framtidens lösenord är uppenbart, och likaså att inget nytt folkhem väntar på oss efter dagens mödor. Det finns ingen återvändo till den typ av gemenskap som en gång definierade Sverige och det svenska, bara ett farväl. Ett farväl som dröjer såsom blicken vid ett kärt landskap vi aldrig kommer att återse.

Den första texten i denna bok är mitt manus till det folk-kära radioprogrammet *Sommar* som jag fick äran att vara värd för den 2 augusti 2001. Den är en kärleksfull betraktelse av det svenska, sett med en främlings förvånade ögon. Ögon som söker svar på frågor som bara den som är beredd att överge sitt främlingskap kan få. Att göra programmet fordrade ett rejält dagsverke, men det var det värt. Aldrig har jag fått så många och så positiva reaktioner på ett offentligt framträdande som denna gång – inte minst i form av långa och mycket känsloladdade brev från äldre svenskar, som i denne främlings berättelse kände igen sig och kunde både glädjas åt och sörja över det Sverige som alltmer blir en del av det dimmiga ”förflutenhetens landskap”.

Den andra texten – *Den svenska modellen i historiskt perspektiv* – författades för drygt tolv år sedan – före regeringen Bildt, före Öresundsbron och före EU-anslutningen. I texten presenteras kortfattat men ändå systematiskt min syn på den moderna svenska gemenskapens rötter och tillblivelse. Den skrevs ursprungligen på engelska för ett internationellt symposium som hölls i Santiago de Chile, och publicerades

1991 i *Scandinavian Economic History Review* (XXXIX:2). Texten ges nu för första gången ut på svenska.

Boken avslutas med texten *Farväl till gemenskapen – Nejländets anatomi* som jag skrev för bara några månader sedan och slutförde dagarna efter folkomröstningen om euron den 14 september 2003. Den ger en samlad bild av Sveriges snabba men motsägelsefulla uttåg ur gemenskapens landskap. Där analyseras hur samhällslivets rum, mänskliga grund, organisationsprincip, organisationsformer och utbytesprinciper förändras i denna informationsrevolutionens och globaliseringens tid. Det sammanlagda resultatet av dessa förändringar är att vi rör oss från en djup gemenskap där vi delade oerhört mycket, till ett slags ”gemenskap light” där vi ofta inte ens vet vad vi delar med varandra. Denna uppluckring av den starka gemenskapen ger i sin tur upphov till saknaden efter det land som inte längre finns, en växande längtan efter den typ av gemenskap i ursprung, värderingar och livsvillkor som minnet av eller myten om folkhemmets Sverige manar fram. Här – i detta gap mellan våra längtansfyllda föreställningar om Sverige så som det borde vara, och landet så som det verkligen är – finns den spänning som kommer att ge näring åt framtidens avgörande sociala och politiska konflikter.

Folkomröstningen om euron var första akten i denna nya typ av politiska konflikter, som splittrar de gamla partierna, trotsar blockgränserna och skapar nya och oväntade allianser. Det som avgjordes den 14 september 2003 handlade inte bara om ett mynt. Kronan fungerade i själva verket som symbol för det svenska samhälle som fanns en gång, och som sådan laddades den med ett starkt emotionellt värde.

Det var mot hela den förändring, som har sprängt vår gamla gemenskap och skapat det som många upplever som ett land av främlingar, som så många röstade. Den 14 september segrade vår gemenskapslängtan på ett sätt som manar till eftertanke.

Svenskarna är i stort behov av ett fördjupat samtal om sin historiska identitet, och likaså om den konfliktladdade spänning som finns mellan gemenskapens arv, i form av kultur och institutioner, och landets växande mångfald och post-nationella framtid. Om föreliggande texter på något sätt kan bidra till detta samtal har mina mödor med råge belönats.

Värmdö i januari 2004

Mauricio Rojas

Med andra ögon – en berättelse om Sverige

Från radioprogrammet Sommar den 2 augusti 2001.

Om mänskligheten enkelt kunde delas i bofasta och vandrare, då skulle jag tveklöst tillhöra vandrarna, de resande, de som bara i rörelsen och förändringen kan slå sig till ro och känna sig trygga.

Mitt liv börjar i Santiago de Chile en vinterdag 1950 och förändras för gott den 11 september 1973. Det var då det Chile som jag var en del av gick under som ett sandslott.

Då slungades jag i väg, som tusentals andra. Inte bara ur ett land, utan också, och mycket viktigare, ur de drömmar och förvisningar som hade gett livet en mening. Att vandra blev mitt öde.

Den 11 september 1973 har etsat sig fast i mitt minne. Jag kommer tydligt ihåg den högljudda militärmusiken som strömmade från grannarnas fönster den morgonen och deras glada rop: "Viva Chile!" Jag kommer också ihåg förvirr-

ingen, Salvador Allendes dramatiska sista ord, flygplanen som bombade presidentpalatset och min stad, Santiago, som under flera dagar fylldes av skräck och maskingevärens dåmande ljud.

Att en hel värld – min värld – hade rasat samman var uppenbart från första stund. Men följderna av detta gick givetvis inte att ana.

När jag lämnade Chile någon månad senare visste jag inte hur definitivt detta beslut skulle bli. Ännu mindre visste jag att jag en dag skulle betrakta ett land på andra sidan jordklotet, som mitt land. Och helt förtvivlad hade jag blivit om någon hade berättat för mig att denne unge marxist på flykt en dag skulle bekänna sig till liberalismens idéer och bli doktor i Lund med en avhandling som var en uppgörelse med marxismen.

Men så blev det. Min vandring tog mig inte bara från den ena ändan av världen till den andra, utan också till ett helt annorlunda kulturlandskap som skulle komma att både förbrylla och förföra mig. En dag kunde jag, till min förvåning, säga "vi svenskar" och utan omsvep erkänna min kärlek till Sverige.

Min vandring ledde också till en genomgripande förändring av mina politiska åsikter. Den unge revolutionären som svärnade för Che Guevara omvandlades så småningom till övertygad liberal, som i kampen mot totalitarismens idéer ser en av sina främsta uppgifter.

Det var mycket annat som förändrades under resans gång. Den blivande juristen, som jag var, blev verkstadsmaskinreparatör på AMU-centret i Uppsala, medelklasspojken blev

tvätteriarbetare på landstingstvätteriet i Arlov. Och jag blev invandrare, latino, spagge och svartskalle i största allmänhet, men också docent i ekonomisk historia, författare och samhällsdebattör.

Min resa är säkerligen unik i sina detaljer, men i denna resa har jag inte varit ensam. Den gjordes också av hundratusentals andra främlingar, som från världens alla håll och kanter har sökt sig till Sverige under de senaste decennierna.

Sverige har förändrat oss alla, men vi har också förändrat Sverige. Våra individuella öden har varit en del av en mäktig kollektiv process, som har omvandlat det som en gång var en kompakt etnisk gemenskap, till en nation med så många och så olika ansikten att många av dess gamla barn inte kan känna igen landet där de föddes. Något har vunnits i denna process, många nya färger finns numera i den svenska paletten och möjligheterna för framtiden är stora, men något har också gått förlorat, definitivt förlorat, och många sörjer det.

* * *

Varje främling, som har bekantat sig med Sverige, har en egen berättelse om detta land och dess folk. Alla är sanna på sitt sätt, men ingen kan göra anspråk på Sanningen – med stort S – om det svenska, eftersom något sådant inte finns. Det finns enbart olika intryck, olika erfarenheter och olika kontraster.

Främlingens seende är motsatsen till det inifrånseende som de som är födda i ett visst land eller en viss kulturmiljö har. Inifrånseendet är skarpt när det gäller nyanserna, det som särskiljer människor och miljöer som i grunden har

mycket gemensamt. Det är detta seende som vi behöver för att bli individer, för att skilja oss från mängden. Det är därför svenskarna är så bra på att berätta om skillnaderna i det svenska, mellan olika svenska landskap exempelvis. Om skåningar, jämtlänningar eller smålänningar kan man berätta en hel del och skratta gott. Om man däremot frågar efter det svenska över huvud taget, då blir det tystare och oändligt mycket svårare, skrattet förvandlas till ett koncentrerat sökande efter det gemensamma, som ofta slutar med några plattityder typ: ”Vi svenskar är blyga, tystlåtna och punktliga”, eller någonting liknande.

Inifrånseendet ser träden lättare än skogen, individen bättre än mängden. Utifrånseendet gör motsatsen. Det är djupt orättvist mot nyanserna och det individuella, det har bråttom med att förstå det nya och fångar enbart de stora linjerna, mängden, skogens konturer, och speciellt det som skarpt kontrasterar mot det som betraktaren tar för givet och sant. Vi kan säkerligen skratta åt detta seendes missförstånd och ytlighet, men det är likväl sant och förmedlar någonting om det svenska. Så kan Sverige åtminstone upplevas, förstås eller missförstås, och detta är inte helt oväsentligt när så många av dessa främlingar, med sina uppfattningar och missuppfattningar, bosätter sig hos oss för gott.

Detta är min berättelse om Sverige och det svenska. Den börjar med mina första intryck, året är 1974 och utblicken helt och hållet främlingens, en förvånad främling med rötter i en latinsk storstadskultur, som försöker förstå ett exotiskt folk i en exotisk miljö.

Sommaren 1974 gjorde jag en lång resa genom Norden med min italienske vän Enrico, som hade varit i Chile under

Allendetiden. Han hade en gammal Volkswagen som skulle ta oss från södra till norra Sverige och sedan, via norra Finland, till Nordkaps ödsliga landskap för att sedan återvända genom Norges överväldigande kustlandskap, som, även om det gjorde ont i hjärtat att erkänna det, förvissade mig om att Chile inte alls var det vackraste landet i hela världen.

Under denna resa hade vi mycket tid att samtala om det vi såg. Då gjorde vi tre observationer som sedan under många år kommit att fungera som mina inkörsportar till det svenska, som pockande frågor som under många år gäckade mitt intellekt och tvingade mig till många fascinerande resor genom svenska folkets historia, det gåtfulla folk, som jag en dag skulle göra till mitt.

* * *

Det var som sagt tre observationer som jag och min vän Enrico gjorde under vår långa resa genom Sverige 1974. Den första gällde städerna, den andra landsbygden och den tredje folket. Jag börjar med städerna.

Redan efter tre eller fyra samhällen sa Enrico till mig, när vi kom till nästa stad:

– Mauricio, det här har vi redan sett!

Han började känna igen miljöerna, bebyggelsen, arkitekturen, stadens former över huvud taget, och dessa så viktiga platser som heter ICA, Konsum, Posten, Apoteket och Systembolaget.

Mycket i Sverige var nytt då och det mesta var rätt fyrkantigt. De svenska städerna upprepade sig på ett sätt som min vän, med sin italienska utblick, inte kunde annat är re-

agera på. Han var van vid de italienska städernas enorma variation och historiens mäktiga närvaro i stadsbilden. Hans seende blev djupt provocerat av de svenska städernas likformighet och han sa till mig:

– Det är som om någon har planerat allt det här!

Vi visste inte då att så var fallet. Att någon faktiskt hade planerat det mesta, att den svenska moderniteten till stor del var en skrivbordskonstruktion, som ganska snart skulle visa sina avigsidor. Vi visste heller ingenting om det rivningsraseri som så grundligt hade utplånat många gamla stadsmiljöer, eller om det nyligen avslutade miljonprogrammets betongfilosofi. Inte heller visste vi att de flesta svenska städer har en historia, som med sydeuropeiska ögon är mycket kort.

Efter ett tag gick min vän vidare och påpekade någonting som för honom verkligen var förunderligt:

– Mauricio, det är inte bara så att någon har planerat allt detta, utan det verkar som om man här följer planerna, människorna gör så som det är tänkt någonstans däruppe!

Och detta var för en italienare något helt obegripligt. I Italien finns säkerligen fler stadsplanerare än i Sverige, men ingen bryr sig om vad de säger. Om staten säger A, då säger människorna, det vill säga samhället, B. De lurar varandra så gott det går och så ofta de kan, i en märklig lek, som har pågått i århundraden.

Så olikt Sverige! Så olikt det unika samarbete och den tillit mellan folk och överhet, mellan dem där uppe och dem där nere, som har präglat Sverige sedan århundraden. Det är detta samarbete som gör att vi till och med kan kalla staten för samhället, säga till exempel att samhället gör det och det,

när det egentligen handlar om en myndighet. En sådan sammanblandning är en omöjlighet i nästan hela världen. Stat och samhälle är oftast som olja och vinäger, samhället är mina släktingar och vänner, de civila gemenskaperna, och staten är det som man misstror mest av allt, det man ofta fruktar och vill ha så litet att göra med som möjligt.

Men i Sverige uppfattas staten på ett helt annat sätt. Och trots allt tal om politikerförakt, litar vi på våra politiker och myndigheter på ett rätt enastående sätt. Vi tror fortfarande att de är goda helt enkelt, att de vill allas väl, att de inte är något annat än gemenskapens pålitliga och altruistiska representanter. Vi tror så mycket på deras godhet och ärlighet att en blivande statsminister kunde falla på en Toblerone!

* * *

Bakom stadsplaneringens monotona seger dolde sig, som vi har sett, mycket mer än vad vi då kunde ana. Den berättade om en typ av gemenskap som är mycket speciell. Den svenska gemenskapen går från samhällets topp till dess tå, det handlar om ett allomfattande och mycket starkt "vi". Den har formats genom en mycket säregen historia och fick sin moderna gestalt i det folkhem, som socialdemokratin byggde från 1930-talet och framåt. Detta skiljer Sverige från många andra, mer splittrade och skiktade samhällen. Sverige har i allt väsentligt formats till en gemenskap, inte till en gemenskap av gemenskaper – *a nation of nations*, som amerikanerna skulle säga – eller en mosaik av olikheter.

Därför har vi i dag så svårt att acceptera en djupare mångfald, som skulle kunna urholka landets karakteristiska sam-

ling kring gemensamma traditioner, värderingar och institutioner. Och därför har vi också så svårt med den europeiska integrationen och den process av globalisering som pågår i våra dagar. Den svenska gemenskapen kan knappast tänkas utan den starka nationella staten, som har varit dess garant och sammansvetsande kraft sedan Vasatiden, men det är just denna nationella stat som knakar i fogarna i den globala närhetens tid.

Men de svenska städerna hade mycket mer att förtälja än detta. Vi hade bara snuddat vid ytan av den svenska gemenskapen.

Det som kom att förvåna oss mest av allt var själva stadslivet eller, rättare sagt, avsaknaden av nästan allt det som vi associerade till stadsliv. Städerna verkade uteslutande finnas för praktiska ändamål. Man åkte in till staden för att arbeta, handla eller uträtta andra ärenden, sedan försvann man därifrån. Svenskarna verkade alltid ha bråttom och gick fort, med bestämda och atletiska steg, mot ett mål någon annanstans. Det var som om staden brände under deras fötter. Utelivet, människorna på gatan utan något annat syfte än att just vara på gatan, torgets dragningskraft, det lekfulla myllret, allt detta fanns inte eller fanns bara som trista parodier. Svenskarna bodde i städer, men betedde sig inte alls som riktiga stadsmänniskor.

Dessutom dog städerna punktligt klockan 6 på kvällen. När affärerna stängde, stängde också städerna. Och där stod vi, ensamma och undrande. Vi, som fortfarande trodde att livet började just då! Vi, som hade klätt oss så fint vi kunde!

Det var nästan bara andra utlänningar, lika malplacerade som vi, som då befolkade de annars folktomma gatorna.

Finklädsla och förväntansfulla, som om det vore strandpromenaden i Spanien eller torget i Italien. Men där fanns ingen, bara vi, sorgliga skådespelare utan teater eller publik.

* * *

Några år senare förstod jag att den som enbart har träffat svenskarna i stadsmiljöer aldrig kommer att förstå mycket av detta märkliga folk. Stadslivet är bara en bit i den svenska folksjälels pussel, och det är en bit som mer döljer än avslöjar var detta folks verkliga jag finns.

Detta blev för mig alldeles uppenbart när jag hade flyttat till Skåne och köpte mig en sommarstuga i trakterna mellan Höör och Hörby. Då upptäckte jag, till min stora förvåning, ett helt annat folk, tryggt, öppet och tillmötesgående. Det var som om svenskarna plötsligt hade blivit avslappnade och spontana, normala skulle man nästan kunna säga, och de njöt och trivdes så mycket på landet, att jag bara kunde avundas deras lycka.

Och de hälsade till och med, de hälsade på allt från främlingar till tallar och kantareller. Mitt i skogen hade svenskarna – som i stadsmiljöerna är verkliga konstnärer på att undvika mänsklig kontakt, ja, de hade omvandlats till ett hälsande folk.

Men inte bara ett hälsande folk, utan också ett flaggande folk. Överallt kunde jag se svenska och skånska flaggor. Och svenskar som stolta betraktade sin flagga och gladda sig över att vara svenskar. Och stadens slutna hem, dessa välbevakade borgar som så sällan får besökas av främlingar, hade förbytt mot stugornas inbjudande öppenhet.

Och från verandorna hälsade alla, och då kunde man ta sig friheten att bara kliva in och ta sig en kopp kaffe, och inte göra någonting annat än att sitta där och småprata, som om det vore ett äkta medelhavscafé.

Att uppleva midsommaraftonen på landet bekräftade på ett ännu tydligare sätt att det var mycket som dolde sig bakom Sveriges moderna fasad. Midsommaraftonen är Sveriges verkliga nationaldag. Det är då svenskhetens dolda sida fullt blommor upp, och det hedniska arvet bryter fram, tilldragande, milt, ljuvligt, sensuellt, under sommarkvällens första timmar. Sedan, alltmer ohämmat och skamlöst. Den väl polerade ytan brister, och då ser man inför sina ögon historien dansa i den mest makalösa omvandling som ett folk kan genomgå. Det är Luthers årliga nederlag, de gamla asarnas märkliga hämnd. Och en främling kan inte annat än känna sig mycket främmande inför ett så förbryllande händelseförlopp.

* * *

På landet var allt som upp- och nervänt i jämförelse med stadslivet. Och allt pekade mot en slutsats, som en vacker dag ramlade över mig som en mogen frukt: "Svenskarna är bönder! Urbaniserade bönder, som flyttade till städerna för inte så länge sedan och fortfarande bär på en bondekultur!"

Efter den dagen har livet i Sverige blivit mycket, mycket enklare för mig. Då började de olika pusselbitarna i det svenska att falla på plats. Därför säger jag alltid till andra främlingar,

som vill förstå sig på det gåtfulla folket: ”Låt er inte bedras av skenet, se bonden i stället! Då har ni en chans att både förstå och älska detta land.”

Detta är en bra början, men det räcker inte riktigt för att verkligen begripa sig på svenskarna. Då måste man ta några steg vidare och fråga sig till exempel vilken typ av bönder svenskarna var. Detta är en helt avgörande fråga, och för att besvara den vill jag ta hjälp av den andra observationen, som jag och min vän Enrico gjorde under vår långa resa genom Sverige sommaren 1974.

Någonstans norr om Sundsvall gjorde vi en allmän reflektion över den landsbygd som vi hade beskådat. Vi hade sett åkrar, ängar och bondgårdar, skogar, sjöar, stugor och mängder av vackra, små kyrkor, men vi hade knappast sett några slott eller borgar eller någonting som över huvud taget påminde om den feodala tiden. Vi hade inte alls letat efter det, men i Kontinentaleuropa behöver man inte göra det. Överallt ser man feodalismens lämningar, kvarlevor från en tid med mäktiga herrar och livegna bönder.

När vi uppmärksammade detta var det givetvis för sent för att göra något åt det. Även om vi hade letat, hade vi inte hittat något sådant. Norr om Uppland fanns det aldrig någon aristokrati, och den aristokrati som fanns söderut var inte mycket mer än en urvattnad kopia av sina kontinentala motsvarigheter. Förklaringen är enkel: någon egentlig feodalism har inte existerat i Sverige och bönderna förlorade aldrig sin frihet.

Det var fattiga men fria bönder som formade stommen i det gamla svenska samhället och det är deras arv som lever bland oss, mitt i städernas brus och modernitetens välstånd.

Häri ligger Sveriges märkligaste hemlighet. Det som gör detta land, och några få till i världen, till något så unikt. Det är detta som omvandlar Sverige till något mer exotiskt än allt det som Afrika eller Sydamerika kan presteras.

Jag kommer ihåg min beundrande förvåning när jag sedan studerade svensk historia och insåg att bönderna inte bara var fria, utan också politiskt representerade i den gamla ståndsriksdagen. De var medborgare i det gamla riket! Tänk vilken sensation för en främling som kommer från en kontinent där bönderna praktiskt taget inte räknades som människor!

Att detta måste ha spelat en viktig roll för hur Sverige och svenskarna är, det är lätt att inse. Men de flesta svenskar blir svaret skyldiga när jag ber dem att vara mer precisa om denna roll.

Synd att ett så historiskt präglad folk som det svenska inte kan relatera till sin historia på ett mer levande sätt! Och synd för främlingarna också, ty hur kan ett folk som inte förstår sig självt förstå andra?

Jag är, även om det kan låta paradoxalt, övertygad om att svenskarna måste bli mer svenska, mer medvetna om sin egen historia, för att en dag på riktigt kunna bejaka landets nya mångfald.

Vad kan den gamla bondefriheten betyda för oss här och nu?
Vad kan den förklara av hur vi är i början av det tredje millenniet?

Låt mig ge ett exempel genom att ta en omväg genom Sveriges viktigaste lag. Ja, jag menar förstås inte grundlagen utan Jantelagen. Just det, Jantelagen, så som vi kallar den efter Aksel Sandemoses roman om Jante.

Jantelagen är, som varje svensk vet, inget skämt. Den som bryter mot den bestraffas obönhörligt, man kan bli baktalad och utfrysad, till och med utkastad ur gemenskapen och omvandlad till en paria. Jantelagen är helt enkelt den hårda lagen som reglerar förhållandena mellan individ och kollektiv i vårt samhälle, den lag som säger att *du*, som individ, är ingenting. Vad du är, är du genom att tillhöra och vara lojal mot ett kollektiv. Säg aldrig jag, säg vi i stället. Skilj dig inte för mycket från mängden. Och framför allt: ”Du ska inte tro att du är något.” Det är Jantelagens budskap.

Nåväl, vad kan Jantelagen ha med bondefriheten att göra? Mer än vi anar, hävdar jag.

Böndernas frihet var småfolkets frihet. Ingen bonde i sig var någonting. Fattiga och obetydliga var bönderna i vårt land så länge man betraktar dem som isolerade individer. Men bilden förändras radikalt när vi betraktar dem som kollektiv. Då handlar det om hundratusentals små och obetydliga jag som omvandlas till ett mäktigt vi. Bondens enkla frihet och hans rätt att vara något, var helt beroende av en kollektiv solidaritet. Han var fri som en i mängden, som en bland tusentals likar, aldrig på något annat sätt.

Att bevara denna solidaritet, denna medvetenhet om kollektivets avgörande betydelse för individens frihet, det var bondefrihetens absoluta villkor. Detta fordrade kulturella mönster och beteenderegler som nedtonade jaget och hela tiden viskade i bondens öra: ”Du ska inte tro att du är något.”

Så utvecklades ett märkligt kollektivistiskt frihetsideal, som på många sätt är motsatsen till det aristokratiska frihetsideal, som utvecklades i Kontinentaleuropa, där friheten inte var de mångas rätt utan elitens privilegium.

Men som allt annat i livet hade också den svenska folkliga friheten ett pris. Och den betalas fortfarande i dag. Jantelagen, liksom dess berömda syskon, den kungliga svenska avundsjukan, kan upplevas som kvävande och kan vara extremt grymma mot dem som trotsar kollektivet, de som avviker för mycket eller envisas med att gå sin egen väg. Men den svenska friheten har också tjänat oss väl och gett oss en historia av folklig frihet och social sammanhållning som många andra folk bara har kunnat drömma om.

Jag har betonat den kollektivistiska delen i den svenska frihetstraditionen. Den är oerhört viktig, för att förstå inte bara hur vardagslivet fungerar i Sverige utan också landets politiska utveckling under 1900-talet. Men parallellt med denna utpräglad kollektivistiska sida finns det ett starkt behov av personlig integritet och självständighet. Det är den frie bonden, skulle man kunna säga, som envist hävdar sin lilla, men ack så viktiga, frihet inom kollektivets ram.

Det är dessa två aspekter – stark social konformitet och stark individuell integritet – som formar den svenska personlighetens karakteristiska och långt ifrån enkla balansgång.

Det är inte många främlingar som någonsin lär sig att förstå sig på detta. Men vad de från början kommer att reagera

på, är svenskarnas mycket bestämda sätt att slå vakt om sin egen integritet eller sitt revir, om man så vill. Gränsen mellan mitt och ditt är skarp i Sverige.

Jag kommer ihåg hur förundrad jag blev de första gångerna jag såg hur notan delades. Inte bara för att den delades, utan för att det gjordes så ordentligt och så offentligt. Långt in på småtimmarna, efter några glas för mycket och med kyparens hjälp, kunde notan delas med pedantisk exakthet och matematiska övningar som knappast kan förekomma på många andra ställen på jorden.

Man kan tolka detta, och det gör tyvärr många, som extrem snålhet. Och inte bara det. Ett sådant beteende är direkt förolämpande för människor som kommer från kulturer där allt i livet går ut på att ge och ta, och bygga starka länkar av beroende människor emellan.

Om detta vill jag berätta en liten historia. En liten episod i mitt liv i Sverige, som var utomordentligt viktig för min förståelse av det svenska.

År 1978 åkte jag till England på en språkkurs arrangerad av Visingsö folkhögskola. Redan på vägen dit träffade jag andra kursdeltagare och bland dem Pär, en bondson från Blekinge. Så småningom blev vi goda vänner, vi spelade tennis tillsammans och gick ut en hel del. När vi gått ut ett par tre gånger föreslog jag Pär en *deal*. Så länge vi var i England skulle vi inte göra på svenskt sätt utan på mitt sätt. Vi skulle bjuda varandra och aldrig dela på notan. Han var inte så övertygad från början men gav med sig till slut, när jag hade förklarat hur pinsamt det kändes för mig att dela på notan, inte minst nu när vi inte var i Sverige.

Nästan två månader gick och jag tyckte att det hela hade

fungerat utmärkt. Till saken hör att jag hade lite mer pengar med mig – ja, man tjänade en hel del faktiskt på tvätteriet i Arlöv – och därför kunde jag bjuda Pär oftare. Det var verkligen ett nöje att kunna knyta vänskapens band, ge och ta, ge oftare än ta, måna om och omhulda den andra personen.

När vi flög tillbaka kom emellertid sanningens minut. Pär sa till mig:

– Mauricio, jag är skyldig dig 150 kronor.

Och han skyndade sig att förklara inför min oförstående blick:

– Jag har räknat. Jag har inte kunnat göra på något annat sätt. Det är bara så. Och jag skulle inte kunna gå hem med dina 150 kronor på mitt samvete.

Det fanns ingen utväg för mig, inga undanflykter och framför allt ingen möjlighet att missförstå Pär. Vi var verkligen goda vänner, det kunde jag inte tvivla på, och vänskapens tydlighet tvingade mig att inse att på samma sätt som jag kände mig våldtagen varje gång notan delades och avståndet mellan mitt och ditt skarpt markerades, på samma sätt våldförde jag mig på Pär när jag tvingade honom att inte göra så. Varken hans eller mitt sätt var bättre, vi var helt enkelt olika. Han krävde respekt för det som var viktigt för honom och det gjorde jag också. Men respektens vägar korsar varandra på ett mycket respektlöst sätt då och då.

Vänskapen räddade oss. Vi kunde inte misstolka varandra och det var med glädje jag kunde träffa Pär igen, i Blekinge, på bondgården, en vacker midsommarafton. Honom glömmar jag aldrig. Han gav mig en läxa för livet och öppnade en

viktig dörr till det gåtfulla folkets hemligheter. Som tack för detta skickar jag i dag detta sommarkort till Pär.

* * *

Låt mig nu en sista gång gå tillbaka till min resa med min vän Enrico. Inledningsvis nämnde jag att det var tre observationer om Sverige som vi gjorde då. De som gällde städerna och landsbygden har jag redan kommenterat. Det fattas den som berör folket.

När vi kom upp till trakterna kring Luleå gjorde jag följande anmärkning:

– Enrico, de ser fortfarande likadana ut!

Ja, svenskarna menade jag. Femtonhundra kilometer hade vi åkt och människornas utseende hade knappast förändrats. Det svenska folket kunde då fortfarande beskrivas på det sätt som en viktig ämbetsman gjorde i början på 1900-talet: "Det svenska folket är av oblandat germanskt ursprung, och svenskens utseende vittnar också härom."

Att jag reagerade på detta var egentligen inte konstigt med tanke på att jag kommer från Amerika, som är folkblandningens kontinent. Men saken var märklig över huvud taget. Det var inte många andra ställen på jorden där en sådan resa kunde göras. Folkblandning och snabbt skiftande mänskliga landskap är det normala i världen. Men inte så i Sverige, inte då i alla fall.

Det var två frågor som jag så småningom ställde mig inför ett sådant konstaterande. Den första handlade om hur detta hade varit möjligt. Den andra, och viktigare, gällde konsekvenserna av detta. Har den etniska homogeniteten spelat

någon viktig roll för Sveriges utveckling? Och i så fall, vilken?

Dessa frågor har inte bara ett historiskt eller akademiskt intresse. Vi står i dag, ganska förvirrade och undrande, inför det som brukar kallas det mångkulturella samhället. Och vi har till och med en minister som ska se till att allt det gamla förändras och bli mångfald. Men, vad är det som egentligen ska förändras? Vad är skillnaden mellan ett samhälle som bygger på etnisk mångfald och motsatsen? Och framför allt: Går någonting viktigt och värdefullt förlorat i denna övergång till mångfaldens samhälle?

Dessa frågor har aldrig ställts på riktigt, och det är synd. Synd eftersom de skulle tvinga oss att förstå den verkliga och viktiga grunden för den känsla av oro och förlust, som många svenskar hyser i dag inför en av Sveriges mest djupgående förändringar genom tiderna.

Frågan om varför Sveriges folk gått så relativt oblandat genom historien är förhållandevis lätt att besvara. I grunden handlar det om Sveriges främsta kännemärke under gamla tider: fattigdomen. Man kan väl säga att fattigdomen – denna ”hemgift av naturen”, som en berömd 1800-talsförfattare kallade det – var en både formande och skyddande kraft för det svenska.

Vem vill erövra ett fattigt folk som lever i ett så avlägset, mörkt och kallt land? Och vem vill vandra dit? Inte många, inte minst när det finns en så rik kontinent att erövra eller vandra till vid sidan om. Det låter kanske inte så upplyftande, men man får inte förakta det skydd som fattigdomen kunde ge i en otrygg värld. Detta vet mycket väl de rikare länder, som lockade till sig allt från våldsamma folkvandringar till ärelystna erövrare.

Den svenska fattigdomen förtjänar egentligen en egen mäsä. Den var det svenska folkets följeslagare under århundradenas lopp, och dess arv präglar fortfarande svenskarnas etiska och estetiska preferenser på ett mycket påtagligt sätt. Svenskarna är inte mycket för det ostentativa, det lyxiga, det slösaktiga. Om man till exempel säger till en kvinnlig bekant: "Vilken fin klänning du har", då kan man ursäktande få svaret: "Jag köpte den på rea."

En fransk kvinna skulle aldrig svara på detta sätt! Mer sannolikt är att hon svarar att hon köpt klänningen på fina gatan och betalat extra mycket dessutom, för att hon är så fin och så unik.

Ingenting irriterar svenskarna mer än främlingar som stoltserar med prylar och vill göra sig märkvärdiga med den nyköpta pälsen, den flotta bilen, guldringen, söndagskostymen. Den fattige bonden i varje svensk reser sig då, men han knyter näven i byxfickan eftersom han är svensk.

Som sagt, om den svenska fattigdomen finns det mycket att säga, men det får bli någon annan gång.

* * *

Att besvara frågan om följderna av Sveriges etniska homogenitet är mycket svårare än att besvara frågan om varför det blev så.

Jag är övertygad om att allt det som Sverige är och har varit inte kan förklaras utan att man beaktar denna omständighet. Den typ av gemenskap som Sverige en gång var, med bondefrihet, samarbete mellan överhet och menighet och landets jämförelsevis mycket fredliga inre historia, allt

detta och mycket mer bottnar enligt min mening i Sveriges kompakta mänskliga enhetlighet. Likaså 1900-talets folkhem, som uttryckligen utgick från att det handlade om ett folk, som genom enhetliga institutioner och statligt administrerade enhetslösningar skulle bilda en modern folkgemenskap.

Men det är inte bara historiska processer, institutioner och sociala strukturer som bottnar i detta faktum. Hela den svenska kulturen är byggd kring en djup gemenskapskänsla, en känsla som talar om och förutsätter mänsklig likhet och närhet, delade traditioner, värderingar och preferenser. Den svenska kulturen är en gemenskapskultur, helt organiserad kring att slå vakt om gemenskapens fortlevnad.

Låt mig ge ett exempel bland många andra som kunde ges. Det finns ett svenskt ord som mer än något annat symboliserar det svenska för mig. Ja, jag vet att ni tänker på lagom, och detta är givetvis inget dåligt förslag, men nej. Ja tänker i stället på "nja", framför allt det där långa "njaaa-aaaa", denna långdragna glidning från nej till ja, som vänder sig inåt och försvinner i en avvaktade tystnad.

Nja var för mig ett osannolikt ord. På spanska, liksom på många andra språk, är ja och nej två helt oförenliga storheter. Det är över huvud taget omöjligt att fonetiskt förena "si" och "no" till ett ord. Båda två är starka och står för tydliga ställningstaganden. De utmanar åhörarna och lämnar ingen utväg. Man kan bara hålla med eller vara emot, ja, gärna vara emot, helt emot, så att det kan bli en härlig dispyt, fylld av passion och retorik, även om det gäller en petitesse.

Men i Sverige säger man "nja" i stället. Nja, även om jag påstår att det som är vitt är svart.

Vad menar man med detta nja egentligen? Ja, jag tror att man vill säga: ”Tvinga mig inte att säga nej. Kan du inte vara snäll och själv titta en gång till så att du förstår att det är vitt? Kan du inte åtminstone komma med ett bättre förslag? Kan du inte säga att det är gult i stället? Då kan vi kompromissa och säga att det är grått!”

Och detta är att vara svensk på riktigt!

I Sverige är en bra kompromiss mycket värdefullare än sanningen, ty vad är sanningen värd om den splittrar oss? Kompromissen är gemenskapens A och O. Att undvika polariserade situationer är livsviktigt. Därför har vi de ord vi har, därför säger vi så ofta nja. Och med tanke på Sveriges historia tycker jag – även om det kan vara väldigt tråkigt – att det finns all anledning att fortsätta att säga nja och kompromissa.

* * *

Mer än två miljoner främlingar har sökt sig till Sverige sedan andra världskrigets slut. Jag är en av dem. Sverige har förändrat oss alla, men vi har också förändrat Sverige. Ett av Sveriges mest karakteristiska drag som nation – dess etniska homogenitet – hör i dag till det förflutna. Därför måste vi omgestalta vårt land, även om det gör ont.

Det finns ett land att sörja, men det finns också ett land att bygga, och vi kan inte i all evighet förneka vad vi är, vi kan inte längre bortse från alla dessa nya ansikten som numera befolkar våra gator och torg. Vi måste lära oss att uppfatta vårt land på ett nytt sätt och vi måste utgå från denna mänskliga mosaik som är vår verklighet.

Men i allt detta får vi aldrig glömma att vi står på svensk mark, att det är i den svenska myllan som vår gemensamma framtid kommer att växa. Särskilt vi får inte glömma det, vi som kom för inte så länge sedan till götarnas och svearnas gamla land.

Så slutar min sommarberättelse om Sverige. En annan gång får jag berätta en vintersaga om detta land.

Den svenska modellen i historiskt perspektiv

Introduktion

Syftet med denna uppsats – färdigskriften våren 1991 – är att undersöka ”den svenska modellens” historiska rötter. Detta uttryck, som myntades redan före andra världskriget, kan användas och har använts på många olika sätt. I Sverige är det inte ovanligt att man begränsar uttrycket till att syfta på relationen stat–storföretag–fackliga organisationer, en relation som karakteriserade den svenska arbetsmarknaden efter 1930-talet, eller i vissa fall efter det tidiga 1950-talet. Begreppet den svenska modellen kommer här inte att användas i denna snävare betydelse utan i bredast möjliga betydelse – som beskrivning av hela det sociala systemet i nutidens Sverige. Detta sociala system kan kort beskrivas på följande sätt: överväldigande socialdemokratisk hegemoni, stor politisk stabilitet, omfattande offentliga regleringar av det civila samhället, monopolistisk statskontroll av välfärdssektorn (utbildning, sjukvård, socialförsäkringar och service), en mycket hög skattebörda som gör den reella fördelningen av inkomster till en fråga om politiska beslut snarare än om

bidrag till produktionsprocessen, starka organisationer som kompletterar det offentliga regelsystemet, små skillnader i nettolöner men avsevärd ojämlikhet i förmögenhet, obetydlig materiell fattigdom samt, inte minst, ett massivt och institutionaliserat stödsystem kombinerat med en stark kontroll av avvikande eller marginella grupper eller individer.

Skälet till att föra fram det historiska perspektivet när man diskuterar den svenska modellen är den utbredda tendensen, lika vanlig i Sverige som utomlands, att betrakta den uteslutande som en modell, d v s en produkt av den sociala ingenjörskonsten, en radikal förändring av samhället genom politisk intervention. Kanske förklarar denna föreställning varför somliga människor då och då genom åren har haft den felaktiga uppfattningen att den svenska modellen kan kopieras. Ett aktuellt exempel finner vi i många ledande socialdemokraters naiva tro att de postkommunistiska öst-europeiska länderna i stor skala kommer att införa någon variant av den svenska modellen.

Denna uppsats centrala tes är att den så kallade svenska modellen är helt avhängig av mycket särpräglade historiska traditioner och den starka ekonomiska bas som skapades innan någon implementering av ”modellen” var aktuell. Den svenska modellen är alltså varken historiskt eller ekonomiskt autonom och heller inte förmögen att av sig själv producera sina nödvändiga kulturella och ekonomiska grunder. Därför är alla försök att kopiera den svenska modellen dömda att misslyckas i avsaknad av jämförbara historiska traditioner och en ekonomisk struktur som uppvisar den ovanliga styrka som den svenska ekonomin gjorde före 1930-talet.

Första delen av uppsatsen handlar om det svenska för-

industriella samhället. Avsikten med analysen är inte att ge en fullständig bild av det samhället utan bara att understryka några faktorer som är speciellt viktiga för förståelsen av det moderna Sverige. Den andra delen handlar om övergången till det industriella samhället och täcker perioden från inledningen av den svenska skiftesrörelsen till slutet av 1920-talet. Den tredje delen beskriver några centrala beståndsdelar i den svenska modellen under dess framväxtfas. Uppsatsen avslutas med några sammanfattande kommentarer om förhållandet mellan den svenska modellen och landets förindustriella arv.

Det agrara arvet

Sverige har alltid befunnit sig i utkanten av Europa. De stora händelser som formade det vi i dag kallar Europa påverkade Sverige antingen på ett mycket speciellt sätt eller också bara indirekt. Ett slags skandinaviskt filter förvandlade de europeiska stormarna till helt annorlunda nordiska varianter. Historiska debatter om Sverige eller Skandinavien handlar ofta om icke-tillämpliga europeiska föreställningar, och svenska forskare är alltid upptagna med att förklara för sina "kontinentala" kolleger varför den ena eller den andra "typiskt europeiska företeelsen" inte förekommer i Skandinavien. Feodalismen är ett klassiskt exempel. Det absoluta staten är en annan, som exempelvis tvingar Perry Andersson i hans kända bok *Lineages of the Absolutist State* att placera Sverige i en speciell kategori – utanför de två stora kategorierna västlig och östlig absolutism.¹

1. Anderson, P, *Lineages of the Absolute State*. NLB, London 1977, sid 173–191.

Sveriges perifera läge har varit en fråga om geografi och klimat, om relativ fattigdom och svåra levnadsförhållanden. En första och möjligen avgörande klyfta mellan Sverige och Europas kärnområden uppstod under romartiden. Den motsägelsefulla blandningen av och spänningen mellan Medelhavsområdets institutioner och traditioner och de med germanskt, keltiskt och senare slaviskt ursprung, var förmodligen centrala element i utformningen av en europeisk identitet. Sverige, som låg långt utanför det romerska rikets gränser, berördes bara i mycket begränsad utsträckning vilket gjorde att centrala inslag i de germanska traditionerna överlevde tämligen intakta. Detta historiska drag är inte mindre tydligt i dag när många svenskar, ofta med motvilja eller fruktan, inser att det är nödvändigt för Sverige att bli en verklig del av ett integrerat Europa. De obegripligt långa och plågsamma diskussionerna – som inleddes för ett århundrade sedan och som fortfarande pågår – om huruvida man skulle bygga en bro mellan Sverige och Danmark ("kontinenten") är förmodligen inte så mycket ett uttryck för oro för kostnader eller miljöproblem utan resultatet av en utbredd rädsla för och motstånd mot "en fast förbindelse" med ett Europa som av många uppfattas som främmande eller rent av hotande.² Genom en sådan förbindelse skulle den skyddade positionen i Europas utkant försvinna.

Sveriges "excentricitet" tog sig uttryck i en särpräglad social och politisk struktur. Fyra sammanhängande element karakteriserade det svenska samhället från Gustav Vasas po-

2. Detta kan man tryggt upprepa i dag, efter ett massivt nej till euron i folkomröstningen den 14 september 2003.

litiska enande av Sverige på 1520-talet till mitten av 1800-talet. Det första var den blygsamma utvecklingen av det urbana livet och, som konsekvens därav, borgarklassens och andra urbana sociala gruppers begränsade politiska och sociala närvaro. Det andra är den svenska aristokratins svaghet och dess karaktär av "statsaristokrati". Det tredje elementet är den påtagliga förekomsten av en väl integrerad bondeklass som aldrig har levt i trädedom utan i praktiken kontrollerade (dock inte alltid som ägare) den agrara produktionens praktiska processer. Det fjärde elementet är utvecklingen av en stark dynastisk stat som byggde på ett privilegierat förhållande med bondeklassen. För att skissera en lite mer uttömmande förklaring måste ytterligare några linjer som underlättar förståelsen av det moderna Sverige dras.

I ett europeiskt perspektiv tillkom de svenska städerna mycket sent. Den första – Birka vid Mälaren – existerade under 800- och 900-talen. Stockholm, beläget vid Mälarens mynning, växte inte till förrän under senare delen av 1200-talet, då med hjälp av en betydande tysk närvaro. Det var först under inflytande från Hansastäderna som de flesta svenska städer utvecklades vid den tiden, men deras styrka – begränsad av en mycket underutvecklad kommersiell ekonomi – räckte inte till för att något slags självständig borgarmiljö skulle växa fram. Dessa "kraftlösa städer"³, som P Anderson kallade dem, kunde lätt underordnas av den nya svenska centraliserade statsmakt som byggdes upp av Vasaätten. Så sent som på 1820-talet hade Stockholm inte fler än 80 000 invånare och den svenska stadsbefolkningen spräng-

3. Ibid, sid 179.

de inte 10-procentsvallen förrän på 1850-talet. Denna svaga urbana utveckling hade stor betydelse för avsaknaden av en oberoende borgerlig kulturell eller politisk tradition i Sverige, jämfört med resten av Europa. Den svenska liberalismens historiska svaghet, avsaknaden av traditioner som betonar medborgarnas individuella rättigheter och sätter gränser för den politiska makten hänger säkert samman med detta faktum. Detta förklarar också varför de flesta revolutioner i det moderna Europa passerade Sverige relativt obemärkt och varför faktorer som är så centrala i den västerländska traditionen som universitetens autonomi eller de intellektuellas oberoende och kritiska roll i stort sett är okända företeelser i Sverige. En verklig men inte hegemonisk borgerlig dominans av svensk politik var bara ett mycket kort interregnum i början av 1900-talet, mellan kungamaktens definitiva avklingande och den socialdemokratiska hegemonins framväxt.

De borgerliga sociala gruppernas svaghet i Sverige komplementerades inte av en stark aristokratisk tradition – den andra källan till europeisk individualism och motståndet mot en expanderande centralmakt. Den svenska aristokratins bräcklighet visade sig tydligt i det faktum att feodalismen inte kom att utvecklas i landet men också i herrgårdssystemets blygsamma betydelse. Den svenska adeln var inte bara begränsad till antalet, den var också mycket fattig i jämförelse med de flesta europeiska motsvarigheter. Det handlade ofta mer om ”förädlade bönder” än om riktiga aristokrater i kontinentaleuropeisk mening. Den framväxande absolutistiska staten kunde – speciellt under Gustav II Adolfs regering på 1600-talet – rekrytera denna svaga aristokrati till

sin tjänst, och insatser i statsförvaltningen blev samtidigt den viktigaste vägen till adelskap. Den osedvanligt långvariga inre freden, liksom den välkända svenska traditionen av kompromisser och icke-våldslösningar av konflikter, har med största sannolikhet mycket att göra med den svenska adelns svaghet, för att inte tala om avsaknaden av starka självständiga urbana klasser.

Avsaknaden av viktiga aristokratiska och urbana kulturella traditioner har haft en enorm betydelse för utformningen av det moderna Sverige. Den ”nordiska designens” stränghet och naturalism, den svenska passionen för det enkla och naturliga, det tydliga ogillandet av sådant som bara är pråligt eller till utsmyckning, lyxens bristande legitimitet och den ytterst nyktra relationen till pengar – allt detta är uttryck för en kultur som fortfarande är präglad av ett oemotsagt arv från bondekulturen, där inte bara aristokratisk pompa och individualistiskt borgerligt skryt anses motbjudande, utan likaså varje försök att skilja ut sig från mängden eller att agera utan något slags kollektivt skydd.

Bondeklassen, som utgjorde det svenska samhällets verkliga hjärta och själ ända fram till 1800-talets slut, var en mycket sammansatt blandning av flera socialt och ekonomiskt differentierade element. Den domerande gruppen, majoriteten av landsbygdsbefolkningen under större delen av den period vi här behandlar, utgjordes av de så kallade *skattebönderna*, som var fria bönder, och av de bönder som arrenderade mark, antingen av kungen – *kronbönder* – eller av adeln – *frälsebönder*. Dessa två grupper av bönder levde i praktiken under mycket likartade förhållanden. Om det var skatter eller arrendeavgifter man betalade gjorde ingen stör-

re skillnad. Den avgörande aspekten var böndernas frihet, som inte bara uttrycktes i sociala och ekonomiska termer (avsaknaden av trälldom och herrgårdssystemets ringa betydelse) utan också i politiska termer. Bondeklassens oberoende och styrka hängde samman med den svaga aristokratin och de relativt betydelselösa städerna och lade grunden till den svenska absolutismen. Den skapade en speciell symbios mellan böndernas frihet och autonomi å ena sidan och politiskt centralstyre å den andra. Denna symbios utmärktes både av avsaknaden av fientlighet gentemot staten hos befolkningen och av statens paternalistiska styre. Detta är sannolikt den viktigaste förklaringen till det som i dag är ett av den svenska politikens mest utmärkande drag: Det häpnadsväckande förtroende som medborgarna har för makt-havarnas rättrådighet och makthavarnas totala förtröstan på sin egen rättfärdighet och altruism.

Maciej Zarembas försök att fånga den svenska bondeklassens unika position kan kanske tjäna som illustration:

Det svenska ordet bonde kan faktiskt inte översättas till något annat språk. Svårigheterna att översätta ordet är uttryck för en unik historia – den svenska bondeklassen har aldrig låtit sig underordnas i ett feodalt system och har genom tiderna utövat ett politiskt inflytande som ingen annan bondeklass i Europa har uppnått.⁴

4. Zaremba, M, "Byalagets diskreta charm eller Folkhemmets demokratiuppfattning", i *Du sköna gamla värld*. FRN, Solna 1987, sid 96.

Utanför de nordiska länderna fanns det ingen motsvarighet till förekomsten i den svenska riksdagen av en bondeklass med egen politisk representation i form av det fjärde ståndet. Detta ofta passiva men betydelsefulla bondestånd skulle komma att spela en central roll för att stoppa den svenska aristokratins föga ärorika försök att uppnå reell autonomi. Lika väsentligt, men sällan uppmärksammat, var det samspel som existerade mellan den centrala byråkratin och lokalt baserade eller valda myndigheter. Magnus Mörner har beskrivit detta samspel och betonat de lokala gräsrotsmyndigheternas oerhörda betydelse på följande sätt:

...för den övervägande majoriteten svenskar, fram till åtminstone mitten av 1800-talet, var lokalsamhället och i någon utsträckning regionen i normalfallet mycket viktigare än den nationella nivån. Församlingen, och när det gällde rättsskipningen häradsrätten, utgjorde ramverket för människors liv, från vaggan till gravan. Kyrkoherden som själv valts av församlingsborna, ledde församlingsmötet som både utgjorde gräsrotsorganet för lokal autonomi och en betydelsefull länk i kommunikationen mellan kungen och bönderna. Denna interaktion bidrog till att bevara den inre freden. Det traditionella församlingssystemet överlevde till och med de spänningar som orsakades av skiftesprocessen.⁵

Det avgörande här är den svenska statsmaktens speciella konstruktion. Den byggde inte på en samhällsmångfald eller

5. Mörner, M, "The Swedish Model: Historical Perspectives". *Scandinavian Journal of History*, 14:3, 1989, sid 255.

på något slags maktbalans mellan olika sociala grupper eller regioner. Sverige var ingen mosaik, ett "multipolärt samhälle", och kan därför inte inkluderas i den västeuropeiska utvecklingens huvudfåra. Sverige var ett mycket mera monolitiskt samhälle, hårt integrerat och integrerande, med en hög nivå av kulturell och etnisk homogenitet och en tätt sammanvävd hierarkisk ordning där lokalsamhället och den centrala statsmakten bara var olika delar av samma kontinuum. Nationalstaten, som i Västeuropa oftast var resultatet av konflikten och kompromissen mellan mycket olika och inte sällan motsatta intressen, var i Sverige uttrycket för en ovanlig social sammanhållning.

Detta är alltså bakgrundsförklaringen till att sådana företeelser som de klassiska idéerna om maktdelning och att statens makt måste kontrolleras externt, i allmänhet inte fått genomslag i Sverige. Det politiska systemet, som inte har formats genom våldsamma konflikter mellan motsatta samhällskrafter, har i Sverige en legitimitet och en position som är tämligen främmande för det "kontinentala" Europa. Grundlagens blygsamma betydelse i Sverige är, liksom byråkratins omfattande normativa funktion, uttryck för samma historiska bakgrund. Detta slags integrerande och pyramidformade förhållande mellan det civila samhället och staten, denna förtroendefulla men ofta kvävande omfamning mellan överhet och folk är minst lika tydlig i dag som den var förr. I det avseendet kan man inte se någon brytpunkt i svensk historia och detta oavbrutna arv är en viktig del av den svenska modellen.

Den stora omvandlingen

Det svenska samhället upplevde en rad strukturella förändringar under 1800-talet och 1900-talets tre första decennier. En djupgående omvandling av de agrara strukturerna under 1800-talets första hälft skapade nödvändiga förutsättningar för en tämligen spektakulär industriell utveckling under 1800-talets sista decennier. Dessa decennier kännetecknades också av massiv emigration och tilltagande urbanisering. Grunderna för den svenska industrin var lagda vid slutet av 1800-talet och skulle utvecklas ytterligare under 1920-talet. Detta är helt avgörande, ty i rent ekonomiska termer har den svenska modellen, det socialdemokratiska samhället, varit helt avhängigt av ett ovanligt starkt ekonomiskt arv från den relativt korta period då en ganska fri kapitalistisk marknadsekonomi omvandlade Sveriges produktionsbas. Detta gjorde landet väl rustat för att framgångsrikt konfrontera det krisdrabbade 1930-talet och de svåra krigsåren lika väl som efterkrigstidens ambitiösa sociala välfärdsprogram.

Samtidigt genererade dessa enorma omvandlingar, som gjorde våldsamma ingrepp i människors liv och försatte dem i nya och ofta hotfulla situationer, ett behov av ett socialt och politiskt system som återskapade den känsla av säkerhet, beskydd och förtroende som uttrycks så väl i det oöversättliga svenska ordet *trygghet*. Ett ord som bättre än något annat uttrycker det som än i dag är de flesta svenskars främsta livsmotiv.

Det är viktigt att nämna denna period eftersom den svenska modellen är obegriplig utan förståelse för både den solida ekonomiska basen och det psykologiska klimat som möjliggjorde dess utveckling. Att försöka gå förbi denna poäng

skulle kunna medföra allvarliga missförstånd om det förhållande som råder i Sverige mellan ekonomiskt tillväxt och sociala reformer. Dessutom är denna analys det naturliga komplementet till den föregående, och tillför en fundamental ekonomisk och psykologisk dimension till det förindustriella kulturella och politiska arvet.

De mest spektakulära förändringar som föregick industrialismens genombrott i Sverige ägde rum – på ett mycket klassiskt sätt – i den agrara sektorn. Skiftesrörelsen och befolkningstillväxten var de centrala faktorerna i den imponerande agrara omvandlingsprocess som inleddes under 1700-talets senare hälft. Denna process var tämligen unik för Europa eftersom den byggde på bondeklassens styrka och därmed ytterligare stärkte dess historiska position. Konsolideringen var i Sverige en folklig process även om en del stora jordägare, som Rutger MacLean, gjorde betydelsefulla insatser. Processens ekonomiska resultat i form av ökad produktion, tekniska framsteg, kolonisering av nya områden och ökad efterfrågan som stimulerade utvecklingen av icke-agrara sektorer, är i dag allmänt erkända. Men skiftesreformen var inte problemfri och skakade grunderna för det traditionella svenska samhället.

Den tydligaste förändringen i detta avseende var slutet på den sociala och ekonomiska ordningen som förkroppsligades i bygemenskapen. Eli Heckscher – den store mannen i svensk ekonomisk historia – sammanfattar så här:

Det allvarligaste problemet med skiftesreformen var att bygemenskaperna bröts sönder. En tillvaro som förvisso inte varit friktionsfri men icke desto mindre hade erbjudit be-

*tydande solidaritet bland grannar och många angenäma traditioner splittrades när byarna ersattes av gårdar som låg långt ifrån varandra.*⁶

Skiftesreformen reducerade kraftigt de fattigare jordbrukargruppernas ekonomiska möjligheter och detta förvärrades ännu mer av en stadig befolkningsökning, som ledde till ökade sociala skillnader och proletarisering på landsbygden. Bondeklassen (nu ägare av gårdar) var för första gången i svensk historia en mindre grupp än de lägre klasserna av lantarbetare som i ökande utsträckning var beroende av icke-agrara sysselsättningar för att kunna överleva. Denna process är en viktig del av förklaringen till den häpnadsväckande "flykten från landsbygden" som inleddes efter missväxtåren 1867–68. Urbaniseringen, och framför allt den stora emigrationen, bär vittnesbörd om en olycklig tid, en tid då det gamla samhället definitivt bröts sönder. Under en fyrtioårsperiod lämnade en miljon svenskar, från i stort sett alla sociala grupper, landet i en emigrationsvåg som i sin intensitet bara överträffades av Norge under denna period.

Den av bönderna dominerade moderniseringen av det svenska lantbruket fick betydande politiska följder. Efter 1865 års avskaffande av ståndsriksdagen blev bönderna dominerande kraft i den nya riksdagens andra kammare, den enda kammare som valdes genom direkta val. Denna position förlorade bönderna i början av 1900-talet men det nybildade Bondeförbundet, som grundades 1913, var till-

6. Heckscher, E, *An Economic History of Sweden*. Harvard University Press, Cambridge, Mass, 1954, sid 159.

räckligt starkt för att spela en central roll både för konsolideringen av den socialdemokratiska dominansen under det tidiga 1930-talet och – som Centerpartiet – för bildandet 1976 av den första icke-socialistiska regeringen därefter.

Den agrara moderniseringsprocessen, kompletterad av andra viktiga reformer (utbildningsreformer, skapandet av tekniska gymnasier, infrastrukturförbättringar etc) utgjorde förutsättningar för Sveriges mycket dynamiska respons på den ökade internationella efterfrågan under mitten av 1800-talet. Detta banade väg för det spektakulära industriella genombrott som Sverige upplevde under de fyra decennier som föregick första världskriget.

Den svenska industrialismen byggde på en exceptionellt stark kombination av rika naturresurser och förstklassigt humankapital. Ingen teknologisk klyfta kunde observeras mellan Sverige och de mest avancerade länderna, och epokgörande svenska innovationer från den tiden förklarar många industriföretags internationella framgångar, framgångar som än i dag bär huvuddelen av den svenska exportsektorn. Denna förmåga att uppnå en teknologiskt ledande position praktiskt taget från början är en central del av den svenska framgångssagan. Den visar vikten av sådant som utbildning, avsaknaden av starka fördomar mot tekniska eller manuella yrken och relativt hög grad av social jämlikhet. Den är också viktig för att förklara att Sverige – ett land rikt på naturresurser – inte valde en mer protektionistisk väg i förhållande till sin nyfödda industri.

Denna inledande industrialisering utgjorde startpunkten för en enastående hundraårig tillväxtcykel som inte avslutades förrän för ett par decennier sedan. Internationella för-

hållanden hjälpte Sverige att uppnå detta ovanliga rekord i ekonomisk tillväxt. Sverige stod utanför de två världskrigen och kunde möta den glupska efterfrågan hos en värld som förberedde sig för krig, var i krig eller hade förstörts av krig. Sveriges exceptionella naturresurser och humankapital kompletterades av en stor portion tur och realpolitisk opportunist.

Urbaniseringens och industrialiseringens snabba framsteg innebar att människors sociala och psykologiska situation – redan tidigare djupt skakad av de agrara omvandlingarna – ytterligare ansträngdes. Reaktionen, bortsett från massiv utflyttning, kom att bli en av de starkaste fackförenings- och socialdemokratiska rörelserna i världen. I sant svensk anda intog snart fackföreningarna och det socialdemokratiska partiet en reformistisk hållning, och kampen för allmän rösträtt blev den dominerande politiska frågan ända till dess målet nåddes strax före 1920. Den nya vallagen stärkte ytterligare det socialdemokratiska partiets position som den främsta politiska kraften i Sverige. Vid 1924 års riksdagsval fick socialdemokraterna mer än 40 procent av rösterna, en nivå som permanentades efter 1932 års val (vid några tillfällen har till och med 50-procentsnivån passerats).

Socialdemokraternas väljarstyrka lyckades inte under 1920-talet manifesteras sig i bildandet av en stark regering. Liberala, konservativa och socialdemokratiska minoritetsregeringar styrde landet under 1920-talet, och det var i detta politiska dödläge som landet genomgick det som skulle visa sig vara avgörande ekonomiska förändringar.

Den ekonomiska struktur som skapats före första världskriget skakades då av en process av ”kreativ förstörelse”,

som under dramatiska former eliminerade industrier som inte var lönsamma och skapade nya, som byggde på de senaste tekniska innovationerna. Varken statsingripanden eller de påtryckningar som starka organisationer utövade utgjorde några hinder för denna strukturella omvandlingsprocess. Processen, som stod i skarp kontrast till erfarenheterna från många andra europeiska länder vid den tiden, var snabb och skoningslös. 1920-talet inleddes med en mycket allvarlig ekonomisk depression, faktiskt den allvarligaste i svensk industriell historia. Industriproduktionen föll med 25 procent under åren 1920–21 och arbetslösheten steg till mellan 25 och 35 procent av den fackligt anslutna arbetsstyrkan. Den därpå följande ekonomiska återhämtningen lyckades trots sin kraft aldrig minska arbetslösheten till under 10 procent och arbetslösheten nådde åter över 20-procentsnivån under det tidiga 1930-talet. Ungefär en tredjedel av alla industrieföretag som fanns 1920 försvann under denna period och många andra genomgick konkurser och rekonstruktioner.

Följden blev en diversifiering av den svenska industriella strukturen och skapandet av det Erik Dahmén kallar nya "utvecklingsblock" (grupper av industrier som är beroende av varandra).⁷ Den svenska entreprenörsklassen stärktes avsevärt av nya inslag som ofta kom från den industriarbetarklass som hade skapats under de föregående decennierna. Detta sociala breddande av den svenska entreprenörsklassen är en mycket intressant och kanske också förvånande process. Med detta i åtanke är det möjligt att karakterisera denna andra fas av den svenska industriella utvecklingen som en

7. Dahmén, E, *Svensk industriell företagarverksamhet*. IUI, Stockholm 1950.

folklig fas, till skillnad från den första grundläggande fasen som utmärktes av entreprenörer som kom från de besuttna klasserna i samhället.

1920-talets strukturomvandlingar – en period av ivrig industriell kreativitet – var också en tid då den nya arbetsklassens sårbarhet och bräcklighet nådde nästan outhärdliga nivåer trots de stora framsteg i materiell levnadsstandard som hade gjorts under industrialismens genombrottsfas. Detta är den kontext som förklarar inte bara framväxten av nya entreprenörsgupper bland friställda arbetare utan också socialdemokraternas allt starkare position. Socialt och psykologiskt var landet redo för en politisk hegemoni som utgjordes av en rörelse som kunde ge människor en känsla av säkerhet och trygghet, som kunde få dem att känna sig ”hemma” igen.

Den svenska modellen

I ett berömt tal 1928 presenterade den svenska modellens fader, Per Albin Hansson, den samhällsvision som han karaktäristiskt nog kallade folkhemmet.⁸ Det var denna idé som skulle mobilisera folkfantasin i sökandet efter kollektiv identitet och trygghet i den moderna tiden. Några av nyckelorden i detta berömda tal, som samkänsla, samarbete, samförstånd, samhörighet och samverkan, hör samman och betonar gemenskapssidén och vikten av kollektiva aktioner och känslor. Den centrala metaforen är familjen, samhället måste omvandlas till en god familj, ett gott hem, ett hem för folket.

8. Hansson, Per Albin, "Folkhemmet, medborgarhemmet", i *Från Fram till folkhemmet*. Metodica Press, Falköping 1982, sid 227–234.

Hemmets grundval är gemensamheten och samkänslan. Det goda hemmet känner inte till några privilegierade eller tillbakasatta, inga kelgrisar och inga styvbarn. Där ser icke den ena ner på den andra, där försöker ingen skaffa sig fördel på andras bekostnad, den starke trycker icke ner och plundrar den svage. I det goda hemmet råder likhet, omtanke, samarbete, hjälpsamhet.⁹

Noteras bör att talet inte säger något om vem som ska spela rollen av "familjefar" i det nya svenska "familjesamhället".

Dessa och liknande idéer förekom vid den tiden på många håll i Europa. Kraftfullare varianter av temat förekom i Tyskland, i Sovjetunionen eller generellt i alla länder som hade militanta antiliberala rörelser. Idén om samhället som ett kollektivt organ, som en stor familj, en *Gemeinschaft* utan interna antagonismer var populär då. Den svenska versionen stod i överensstämmelse med landets fredliga och integrerande traditioner och var föga aggressiv. I stället betonade den vikten av ömsesidig förståelse och tolerans och kunde därför mycket lättare accepteras i Sverige än i djupt splittrade samhällen. Denna vädjan till känslan av att omfamnas av en stor och beskyddande gemenskap fick senare sitt uttryck i en stor och allomfattande offentlig sektor, och har fram till nu utgjort ett förödande politiskt vapen i socialdemokraternas händer. Den borgerliga oppositionens påtagliga sårbarhet i detta hänseende bevisar på ett utmärkt sätt hur djupt rotad känslan av kollektiv tillhörighet och

9. Ibid sid 227.

identitet är hos svenskarna. Den här redovisade historiska genomgången borde bidra till att förstå det faktum att svenska radikala motståndare till socialdemokratien kämpar mot mycket mer än bara ett politiskt parti.

Den svenska modellens verkliga milstolpar utgjordes av två viktiga kompromisser, båda ingångna under 1930-talet. Dessa lade grunden till ett nationellt samförstånd och ett brett accepterande av den socialdemokratiska hegemonin. Den första kompromissen ingicks 1933 mellan det socialdemokratiska partiet och Bondeförbundet och innebar att bönderna fick bättre betalt för sina produkter mot att de stödde det socialdemokratiska programmet för beredskapsarbeten. Denna kompromiss inledde en lång period av samarbete som fördjupades 1936 genom bildandet av en koalitionsregering. För många innebar kompromissen en häpnadsväckande kohandel, en briljant politisk manöver som försatte liberaler och konservativa i en hopplös situation. Men det som för iakttagarna verkade vara ren opportunistik är i ett historiskt perspektiv inte mer än, i Maciej Zarembas ord¹⁰, en överenskommelse inom den nära familjen, mellan föräldrar (bönder) och barn (industriarbetare), ett uttryck för en gemensam önskan att bygga ett välordnat och beskyddande samhälle, att i ny form återuppbygga den känsla av samhörighet och solidaritet som gick förlorad i den riskfyllda övergången till industriell modernism. Att överenskommelsen inte var någon tillfällighet utan uttryck för en djupt rotad nordisk historisk egenhet visas tydligt av att liknande kompromisser ingicks i Danmark 1933 och i

10. Zaremba, *op cit*, sid 104.

Norge 1935. 1937 bildades en finsk regering bestående av socialdemokrater och bondeförbundare.

Den andra kompromissen – Saltsjöbadsavtalet – ingicks 1938 mellan det socialdemokratiska LO och den svenska arbetsgivarföreningen SAF. Denna kompromiss säkrade fred och ordning på arbetsmarknaden i utbyte mot reformer och stigande löner, och kom senare att kompletteras med många andra viktiga överenskommelser i kombination med en ekonomisk politik som byggde på detta system av starkt centraliserade förhandlingar.

Dessa politiska och sociala kompromisser gjorde det möjligt för socialdemokraterna att under 1930-talet inleda ett försiktigt reformprogram. Programmet bestod huvudsakligen av åtgärder för att minska arbetslösheten, ge bättre ersättning för offentliga stödarbeten och förbättring av det sociala skyddsnätet. Detta var inte något spektakulärt, och arbetslösheten fortsatte att ligga på över 10 procent under hela decenniet och de totala offentliga utgifterna översteg inte nivåerna i Tyskland, Danmark eller England. Inte heller utgjorde finanspolitiken något betydande avsteg från tidigare praxis. I dag skulle ingen påstå att dessa blygsamma reformer, eller den tämligen traditionella finanspolitik som bedrevs vid den tiden, hade någon större betydelse för återhämtningen efter det tidiga 1930-talets internationella depression.

Den socialdemokratiska hegemonin, som gjorde partiet till den naturliga ledande politiska kraften i Sverige, manifesterade sig i överväldigande valsegrar. Partiet passerade 50-procentsgränsen i 1938 års lokalval och nådde sin hittills högsta notering i 1940 års riksdagsval med 53,8 procent av

rösterna. Dessa förbluffande valresultat motsvarades av en enorm ökning av antalet fackanslutna arbetare och parti-medlemmar.

Andra världskriget cementerade den socialdemokratiska hegemonin. Kriget innebar dessutom en verklig vändpunkt i användandet av politisk makt för att reglera ekonomiskt och socialt liv. Som Göran Therborn beskriver det:

*Krigstidens mobilisering öppnade horisonter långt bortom vad ens de mest fantasifulla och kvalificerade socialdemokratiska ledarna under mellankrigstiden hade kunnat föreställa sig.*¹¹

Den centrala frågan för det styrande socialdemokratiska partiet var nu att inte ge de icke-socialistiska partierna någon verklig möjlighet att återta initiativet. Detta uppnåddes huvudsakligen genom att den kontroversiella frågan om socialisering av industrin och de finansiella institutionerna fördes i bakgrunden. I stället lades tyngdpunkten på socialisering av konsumtion och på den monopolistiska kontroll som statsmakten alltmer utövade på välfärdsfunktionerna (utbildning, sjukvård, socialförsäkringar och service). Tanken var att använda kapitalismen för att producera ett ökande välstånd som i allt högre grad skulle omfördelas med hjälp av politiska mekanismer. Att analysera denna utveckling och resultatet av den ligger dock utanför ramen för denna uppsats.

11. Therborn, Göran, "Den svenska socialdemokratin träder fram". *Arkiv* 27/28, 1984, sid 51.

Avslutande ord

Sverige är både ett modernt och arkaiskt land. Det är kanske just denna kombination som gör Sverige och de andra nordiska länderna så fascinerande, rent av exotiska. Äldre generationers andetag förnimms fortfarande i ett urbant landskap, som är nästan lika livlöst och oinspirerande som landsbygden är fascinerande och full av liv. För besökare med medelhavsländernas urbana traditioner är Sverige vid första anblicken ett mycket gåtfullt land med städer utan stadsbor. Men efter några års förvirring kommer besökaren att upptäcka att precis samma människor som lever som om de vore främlingar i sina egna städer, har en annan identitet, en verklig identitet som blomstrar i djupa skogen där det finns smultron och kantareller, eller när de skådar fåglar tidigt på morgonen eller fiskar i någon av de tusentals sjöar som avlöser de ändlösa skogarna. Bara då, rörd och berörd av det lantliga Skandinavians skönhet och invånarnas tilltalande enkelhet, kommer besökaren att förstå hemligheten bakom denna motvilliga modernitet och kraften bakom de gamla agrara traditioner som fortfarande genomsyrar Sverige. Den svenska modellen är i detta perspektiv egentligen ett slags återfödelse, i en industriell kontext, av gamla gemenskapsbaserade värderingar som var typiska för det svenska bondesamhället. Om man vill provocera kan man, som Maciej Zaremba, säga att det moderna Sverige i huvudsak är en stor bondby med en industriell grund.¹²

Att betrakta den svenska modellen på detta ovanliga sätt kan vara av betydelse inte bara för förståelsen av själva

12. Zaremba, *op cit*, sid 121–122.

modellen utan också för att betraktelsesättet säger något viktigt om framtiden. Modellen eller den socialdemokratiska hegemonin kan försvinna men dessa fenomenens kulturella bas kommer inte att försvinna lika lätt som dess tidsbundna uttryck. Kulturella omvandlingsprocesser är utdragna, och den skandinaviska civilisationen kommer med all säkerhet, efter en tid av undran och förvirring, att överleva och finna en väg in i den postmoderna tiden lika framgångsrikt som den i det förgångna fann en väg in i moderniteten.

Farväl till gemenskapen – Nejlandets anatomi

*De lever fortfarande i den bedrägliga känslan av
att alla svenskar är en enda stor familj ...*

Süddeutsche Zeitung, "Den svenska synvillan", apropå mordet på Anna Lindh ...

Tunnelbanevagnen

Vi börjar med ett tankeexperiment. Vi går fyrtio år tillbaka i tiden, till 1963, och tar tunnelbanan vid Slussen, röda linjen om den fanns. Vi kliver på vagnen, en liten fysisk plats, vi ser oss omkring, där finns ett trettiotal personer som naturligtvis ser rätt svenska ut. Ja, som man brukade säga om svenskarna för inte så länge sedan, människor vars utseende vittnar om deras "oblandade germanska ursprung". Vi kan, bara genom en hastig blick, förutsätta en hel del om dem. Att de talar svenska utan brytning. Att de har ätit potatis kvällen innan, och att de tänker äta potatis i dag och i morgon och i övermorgon också, om det inte råkade vara torsdag, för då skulle alla äta pannkakor och ärtsoppa. Vi kan också gissa att de, morgonen eller kvällen innan, har fått samma nyheter som alla andra – samma röst, samma tid, samma kanal, eftersom det då fanns bara ett enda Dagens eko, och en enda TV-kanal och ett enda TT, för alla. Och nästan alla har läst DN eller Svenskan på morgonen och alla vet definitivt vad dessa namn står för. Vi vet också att de

någon gång har läst Pippi Långstrump och sett någon Åsa-Nisse-film, och att de varje vecka låter sig underhållas av Lennart Hyland. Och vi vet att alla vet vad Hammarby, Djurgården och Nacka Skoglund är. Om de är industriarbetare kan vi också förutsätta att de arbetar i ett stort svenskt företag, är med i LO och röstar socialdemokratiskt, och så kan vi fortsätta med våra ganska säkra gissningar. Efter en stund skulle vi ha insett att vi faktiskt visste väldigt mycket om de där 30 helt okända människorna. Vi visste med all sannolikhet mycket om varandra ty vi delade så mycket med varandra, våra liv var helt olika men ändå så lika. Där fanns en djup gemenskap mellan helt okända människor, en stark, platsbestämd gemenskap, en nationell gemenskap som var och en av våra medresenärer bar med sig på ett alldeles otvetydigt sätt.

Nu förflyttar vi oss fyrtio år fram i tiden, till i dag. Samma plats, Slussen, röda linjen, samma vagn, samma antal okända människor – men något radikalt har inträffat. Vi tittar oss omkring och vad ser vi? Vad kan vi förutsätta att vi vet om dessa trettio medpassagerare? Är de svenskar? Några är det med all sannolikhet, några andra kanske, men många är definitivt inte det, åtminstone inte på det gamla sättet, på det där sättet som var så påfallande och självklart 1963. Vad är det för språk de talar? Förstår de svenska över huvud taget? Har alla läst Pippi Långstrump? Vad åt de i går? Vilka nyheter fick de kvällen innan och på vilket språk? Vad är det för fotbollsklubbar de känner till och kanske hejar på? Vet de vad DN och Svenskan är? Finns det något stort svenskt företag kvar där de kan arbeta? Samma plats, Sverige, Stockholm, Slussen, en tunnelbanevagn på röda linjen, men nu är

dessa trettio okända personer genuint okända. 1963 åkte vi med ett trettiootal okända svenskar, nu åker vi med ett trettiootal främlingar, vilkas liv, identitet och vitala referenspunkter kan vara helt obegripliga för oss.

Om vi skulle inleda ett samtal med några av våra medresenärer skulle vi upptäcka att deras liv formas av en mångfald djupt olikartade flöden av kommunikation och vitala relationer, som korsar, trotsar, förtätar och omgestaltar vår en gång så enhetliga nationella box, Sverige, på det mest förbryllande sätt. Han som sitter bredvid oss är kurd, bor i Rinkeby och delar platsen Sverige med oss, men hans liv formas på ett radikalt annorlunda sätt än vårt. TV-sändningarna på kurdiska från norra Irak betyder oändligt mycket mer för honom än SvT. De tidningar han läser, de referenspunkter och relationer som betyder något i hans liv, allt det som ger livet verklig mening och skapar en känsla av samhörighet är obegripligt för oss. Han delar platsen Sverige med oss, men han är en del av något annat, en transnationell gemenskap av kommunikation och identitet, av ekonomiska och sociala relationer, som är oss totalt främmande. Och så skulle vi kunna fortsätta med andra medresenärer, för att snart upptäcka att även om vi delar tunnelbanevagnen och landet och kanske till och med har likadana pass, formar vi inte längre en gemenskap i någon meningsfull bemärkelse.

Tunnelbanevagnen är vårt land, som det var och som det är, ett land som på några få decennier har gått igenom förändringar som skakar om dess fundament, den grund som genom historiens lopp har format Sverige och dess folk. Det är en mångfald faktorer som bidrar till denna snabba omstöpning av Sverige. Det finns viktiga händelser, som ill-

dåden mot Anna Lindh och Olof Palme, som skakar om och förändrar Sverige, men det finns också processer, långsiktigt verkande krafter, som successivt och mer osynligt omgestaltar vårt land. Det är dessa processer eller trender som ger händelserna sin inramning och som därmed avgör de tolkningsmöjligheter som omvandlar någonting som har hänt till en verklig händelse i historisk bemärkelse. I fortsättningen kommer jag att diskutera några av dessa stora processer som håller på att förändra Sverige. Jag kallar dem megatrender och de är fem till antalet.

Platser och flöden

Den första och allra viktigaste av dessa megatrender – alla de andra är faktiskt preciseringar eller följer av denna stora förändring – gäller samhällslivets rum, det vill säga den arena på vilken samhällslivet utspelas och som utgör dess mest grundläggande villkor. Här finns det som för mig är kärnan i och det radikalt nya med globaliseringen. Fram till för inte så länge sedan var de fysiska platserna, territorierna, lokala, regionala eller nationella, det avgörande för hur vi formade både våra individuella liv och samhällslivet. För exempelvis 500 år sedan – och så har det för det mesta varit i mänsklighetens historia – var det lokala förhållanden som definierade horisonten för nästan alla våra viktiga livsval. Gården, byn, socknen och den nära omgivningen var arenan för nästan alla våra ekonomiska, sociala och kulturella aktiviteter. I lokalsamhället fanns nästan allt, från prästen som vägledde vårt andliga liv, till den kvinna eller man som vi skulle gifta oss med. Visst kom det impulser utifrån, några tattare

reste förbi då och då, och vi hade trots allt Jesus och en religion vars ursprung hade väldigt lite med det lokala att göra. Men det lokala, det nära fysiska rummets, betydelse var ändå överväldigande.

Senare, för 200–300 år sedan, börjar man på allvar att politiskt forma en större arena för våra liv, som motsvarar territoriet för de framväxande nationella staterna, nationerna – Sverige i det här fallet, som under 1800- och 1900-talen får en allt större betydelse för hur människornas liv utformas. Då skapades svenskarna, det svenska och den svenska nationen ur lokalsamhällenas och de olika landskapens olikhet. Svenskarna försvenskades på ett mycket effektivt sätt genom nationalstatens institutioner, makt och symboler. Som Jonas Frykman har sagt – ”nationen tänkte sitt folk innan folket tänkte sin nation”. Nationalstaten formade ett fysiskt rum, det nationella territoriet, som har haft en oerhörd stor betydelse för individernas liv i vårt moderna Sverige. Det var en process som var både lättare och mer djupgående än på många andra håll i Europa. Detta på grund av såväl den enorma makt som nationalstaten har haft i Sverige som allt det gemensamma i form av ursprung, historia och levnadsvillkor som präglade de människor som nu skulle nationaliseras och formas till ett folk.

Tunnelbanevagnen 1963 var ett talande uttryck för detta. Den nationella platsen, denna politiskt formade arena för våra individuella livsöden, skapade villkoren för en stark samhörighet mellan okända individer, en platsbunden gemenskap som i Sveriges fall var både djup och påtaglig. Det som jag tror håller på att hända nu, och som är grunden till vår tids alla andra viktiga förändringar, är att de fysiska plat-

serna – både det lokala och det politiskt formade nationella territoriet – inte längre spelar den starka gemenskapsskapande roll som de brukade göra. Platserna håller på att förlora greppet över livet, som alltmer formas på ett radikalt annorlunda sätt. Samhällslivets rum håller på att omdefinieras och sammanfaller alltmer sällan med platserna i såväl fysisk som politisk bemärkelse.

Jag tror att den här processen, där nationerna som fysiskt avgränsade platser penetreras, förtätas och förändras av allt starkare transnationella flöden, pågår överallt. Men eftersom Sverige av olika anledningar – den etniska homogeniteten, den stora staten, statsreligionen, folkhemmet – var så pass enhetligt är denna förändring extremt tydlig och skakande. Tunnelbanan i New York var antagligen såväl 1963 som 2003 fylld med genuint okända människor, som inte kunde veta mycket om varandra. Så för en amerikan är detta inte så uppseendeväckande, i grunden samma sak som tidigare fast lite till. Men här i Sverige – och därför talar jag om trender som förändrar Sverige – finns det en specifik historia som gör att förändringen blir utomordentligt stor och tydlig.

Den här förändringen, där den homogena och väl kontrollerade nationella boxen sprängs, påverkar allt annat i samhällslivet, och vi kommer senare att diskutera andra viktiga trender som i själva verket bara är konkretiseringar av denna så grundläggande förändring. Här vill jag bara ta upp en sak som gäller vårt sätt att tänka eller föreställa oss Sverige. Det handlar om ett gap mellan våra föreställningar eller drömmar om Sverige – nationen som en ”föreställd gemenskap”, för att använda Benedict Andersons kända

definition – och landet som det verkligen är. Svenskarna, de ”gamla svenskarna” i alla fall, har ett karakteristiskt sätt att tala om Sverige, som jag har döpt till majestätiskt singularis. Man säger till exempel: *Det svenska samhället*, *det* – betoningen ligger där – och då menas ett samhälle som är en gemenskap byggd av människor som delar väldigt mycket med varandra, en familj egentligen, en bekant och trygghet där vi alla dansar efter samma melodi, i samma takt och åt samma håll. Och detta *det* är starkt normativt – så bör det vara, så vill vi att det skall vara, som det alltid har varit, som det alltid ska vara. Samtidigt är det lätt att säga stopp där, visa mig *det svenska samhället*, var finns det? Vad menar du med det? Och då kan vi lätt konstatera att det inte finns något sådant i verkligheten, att det i dag finns hundratals olika svenska samhällen, alla svenska men så olika varandra och många så långt från idealbilden av *det svenska samhället* som det bara går. Ändå fortsätter vi envist att tala om *det svenska samhället*, och för att göra detta möjligt gör vi ett litet trick med enorma följder: vi utdefinierar allt som inte passar vår nostalgiska idealbild av Sverige. På det viset blir Rinkeby Turkiet, Rosengård Främmandestan, Mauricio chilinare, mina barn andra generationens invandrare och så vidare. Vi som stör idealbilden av Sverige blir betraktade som främmande fåglar i väntan på att bli integrerade i *det svenska samhället*, det vill säga frantagna vår annorlundahet, förintade som avvikande identiteter med hjälp av välfärdsstatens enhetliggörande institutioner och den integrationsindustri som har byggts upp i syfte att ”normalisera” dessa icke-svenska delar av *det svenska samhället*.

Vi kan konstatera att Sverige 1963 var så nära *det svenska*

samhället som det över huvud taget går det att komma i verkligheten. Den nationella-etniska gemenskapen stod i zenit då. Sedan dess har mycket inträffat, och på vägen hit dog *det* svenska samhället, men inte som mental föreställning och normativ längtan. Därför är det så svårt att lämna detta majestätiska singularis bakom oss och acceptera att det i vårt land ryms en förbryllande mångfald svenskar och svenska samhällen. På samma sätt säger man fortfarande *den* svenska skolan – men var finns *den* svenska skolan? Det var länge sedan det fanns någonting som kunde heta *den* svenska skolan. *Den* svenska skolan lever, på samma sätt som *det* svenska samhället, enbart i vår längtan till ett land som inte längre finns, till en gemenskap av ursprung, värderingar och livsvillkor, till ett folk och ett hem som otvetydigt är vårt.

Kring spänningen mellan detta föreställda Sverige som många saknar så mycket och det verkliga Sverige kommer mycket av morgondagens politiska och sociala konflikter att kretsa. Och denna spänning kommer att växa i styrka eftersom vi bara befinner oss i början av denna så omvälvande process av förändring, som gör att vi delar platsen men inte så mycket mer med varandra. Det som verkligen är förvånande är att denna upplösningsprocess av den gamla, en gång så kompakta, svenska gemenskapen ännu inte gett upphov till politiska omvälvningar som motsvarar dess historiska betydelse. I ny demokratis uppgång och fall kunde vi ana lite av vad framtiden har i sitt sköte, men jag är övertygad om att betydligt större överraskningar väntar runt hörnet än vad Ian och Bert kunde prestera. Euroomröstningen var symptomatisk i detta avseende. Omröstningen

om euron är förmodligen första akten i en ny typ av politiska konflikter, som splittrar de gamla partierna, korsar blockgränserna, skapar nya och oväntade allianser. Det är för mig uppenbart att det som avgjordes den 14 september inte alls handlade om nya eller gamla mynt. I grunden var det en protest mot denna förändring som har sprängt vår gamla gemenskap och skapat ett land av främlingar, och denna protest var så stark att inte ens Anna Lindhs skakande död kunde ändra på det. Kronan är symbolen för det svenska samhället som en gång fanns, och som sådan har ett enormt emotionellt värde. Den 14 september segrade en traditionellistisk nostalgi – drömmen om att behålla/återställa den nationella gemenskapen – över det som i grunden var ett annat slags nostalgi, en modernistisk nostalgi, som föga övertygande utlovade gemenskapens pånyttfödelse i större format, genom en europeisk union som skulle ge oss allt det som nationen inte längre förmådde. Därför var båda sidornas budskap och löften så förbryllande lika: ja för tryggheten – nej för tryggheten; ja för gemenskapen – nej för gemenskapen; ja för Sverige – nej för Sverige. Båda använde samma språk och försökte mobilisera samma känslor, båda talade om det förflutna, och att det var den genuina nostalgien som slutligen segrade på ett så förkrossande sätt ter sig i det perspektivet inte så överraskande.

Det här är för mig den första stora och mest grundläggande megatrenden i detta farväl till gemenskapen, som inte bara gör ont utan ställer oss inför helt nya frågor. Ingen vet ännu riktigt hur man formar samhällslivet efter de platsbundna gemenskapernas bortvittrande. Utmaningen är att hitta nya former för social solidaritet, för gemensam trygg-

het, för politisk ordning, för demokrati. Amerika – vars hela historia är ett stort experiment i att forma en gemenskap av främlingar som i allt väsentligt förblir främlingar för varandra – är onekligen intressant i detta perspektiv och ger oss några nycklar till framtiden, men de utmaningar som vi har att hantera i den globala närhetens tidevarv är ännu mer radikala än de som *the land of the free* hittills stått inför.

Monolitsveriges big bang

Den mest synliga av de stora förändringarna som omdanar Sverige är invandringen. På kort tid har samhällslivets mänskliga grund, människorna själva, förändrats på ett otvetydigt sätt när det gäller ursprung, etnicitet och utseende. Sverige befolkas inte längre av ett enda folk utan av en för somliga fascinerande och för andra skrämmande mänsklig mångfald. Den invandring som Sverige har upplevt efter andra världskriget är en absolut historisk nyhet för landet med tanke på den omfattning och koncentration i tiden och den mångfald som den har haft. Det finns inga tidigare paralleller till detta, och vi borde sluta med dessa välmenande men ack så fåniga försök att förringa den moderna invandringens omvälvande kraft genom att säga att vi alltid har haft invandrare, exempelvis något tusental valloner, tyskar eller skottar, som i allt väsentligt var droppar i ett hav av svensk etnisk gemenskap. Den moderna invandringen handlar om drygt två miljoner människor från alla världens hörn, som dessutom har kommit hit i en tid av tilltagande globalisering där nationalstaten förlorar greppet över det nationella rummet. Hade dessa två miljoner kommit hit hundra år tidigare,

då hade man kanske haft en chans att införliva dem i den gamla gemenskapen genom nationalstatens starka grepp över territoriet och dess institutioner. Men i dag är ett sådant projekt enbart ett uttryck för en nostalgisk irrealism som de facto hindrar framväxten av ett bättre fungerande land.

Vi har i dag ca 1,1 miljoner utrikes födda personer lagligt bosatta i Sverige. Det kan faktiskt jämföras med andelen utlandsfödda som fanns i Förenta staterna 1913, då den stora invandringen kulminerade. Då fanns det 14–15 procent utlandsfödda i USA. I Sverige är det drygt 12 procent, och befolkningsprognoserna säger att denna andel kommer att stiga ännu mer för att närma sig 20 procent inom två decennier. Bara att vi kan dra en parallell mellan USA och Sverige säger hur omfattande invandringsprocessen har varit och att Sverige är ett invandringsland även om vi inte har förstått detta och allt vad det innebär. Räknar man också barnen till invandrare, då har vi redan i dag nästan två miljoner personer med ganska direkt invandrarbakgrund. Av dessa har ca hälften nordiskt eller nordeuropeiskt ursprung och kan således räknas in i ”familjen”, men det återstår en miljon alldeles uppenbara bevis på att den svenska etniska gemenskapen hör till det förflutna. Dessutom bor många av dessa påfallande främlingar starkt koncentrerade i vissa områden, som genom sitt utanförskap i alla avseenden har blivit symboler för en gemenskap som inte längre finns och ett samhälle som faller isär.

Invandringen är emellertid inte den enda kraft som gör den svenska befolkningen alltmer heterogen. Den mångfald krafter som formar globaliseringen och penetrerar det nationella rummet gör att de svenska ungdomarna socialiseras

på ett högst skiftande och allt mindre nationellt sätt. Till detta måste vi lägga en annan process som för Sveriges del är mycket betydelsefull, nämligen stadslivets egentliga genombrott i Sverige, uppkomsten av en stadskultur som för första gången sätter sin prägel på en majoritet unga svenskar och därmed på landets utveckling. Vi vet att "det svenska" historiskt har formats av det liv och den kultur som hörde landsbygden till. De svenska städerna har jämförelsevis varit mycket sena och små, och rätt främmande egentligen för den befolkningsmajoritet som bodde på landet, inte minst för att merparten av de små invandrarkolonierna som långt tillbaka i historien sökte sig till Sverige fanns i städerna (detta ger exempelvis Bellmans Stockholmsskildringar sin kosmopolitiska och exotiska karaktär, som just därför har fascinerat svenskarna i generationer). Ett utvecklat stadsliv tenderar i sig att skapa kulturmönster och livsstilar som kolliderar med många drag som har varit typiska för det svenska. Staden – när den inte bara är en stor by som många svenska städer fortfarande är – är mötesplatsen för främlingar, en opålitlig arena som kräver förhållningssätt för att hantera det okända, det otrygga, det oförutsägbara. Detta håller svenskarna på att lära sig nu, när de mentalt tar steget in i både stadslivet och mångfaldens tid.

Denna utveckling mot växande mänsklig mångfald har sprängt grunden för det monolitsamhälle, format av ett och samma människomaterial – för att begagna mig av det språkbruk som Alva och Gunnar Myrdal så flitigt använde på 1930-talet – som Sverige en gång var. Vart vi är på väg är högst oklart. Ett både harmoniskt och dynamiskt mosaiksamhälle är vår utopi; ett kaotiskt Babels torn är vår dystopi.

Sverige är i dag varken det ena eller det andra utan någonting mittemellan, med tydliga element av såväl den tilltalande mosaiken som det dystopiska kaoset. Mosaiken har en sammanhängande och behaglig form, och det kan man inte riktigt säga om dagens Sverige. Vi har fått mångfald men vi har inte fått mångfalden att hänga ihop på ett bra sätt. Det stora politiska arbetet som vi har framför oss handlar just om detta, att få olikheten att forma en någorlunda behaglig och väl fungerande mosaik. Den här utmaningen är väldigt radikal för Sverige, inte bara för att det är någonting så väsensskilt från det gamla Monolitsverige utan också för att den fordrar ett helt annat sätt att förstå politikens roll i samhället än det som har varit karakteristiskt för Sverige.

Ett monolitsamhälle kan med ganska stor framgång formas ovanifrån, av en politisk elit som genom ett gemensamt ursprung, delade samhällserfarenheter och en enhetlig kultur begriper sig på sitt folk. Men vad händer i ett samhälle där ingen har en realistisk chans att begripa sig på eller ens föreställa sig den mångfald av villkor, värderingar, preferenser och livsstilar som formar den myriad av småsamhällen som vårt Sverige består av i dag? Ja, Sverige är, som tunnelbanevagnen 2003, radikalt obegripligt. Och hur kan det obegripliga styras? Hur kan det sociala livet formas när det består av så mycket olikhet? Ett mosaiksamhälle kan givetvis inte formas så som ett monolitsamhälle formades. I själva verket kan det inte formas av någon. Det är helt enkelt för komplicerat och ogenomträngligt för att centraliserade beslutsmekanismer skulle kunna vara effektiva. Det är för mycket information, för mycket diversitet, för mycket att ta hänsyn till, för mycket man inte vet för att det ska fungera

(inte ens hårda diktaturer kan numera få detta att verkligen fungera, vilket Sovjetunionens kollaps visar). Ingen hinner, ingen orkar, ingen kan. Det finns inte en chans i den globala närhetens tid att piska mångfaldens hav till underkastelse. Och här har vi en enorm politisk utmaning för oss i Sverige, vana som vi är att bestämma så mycket ovanifrån, genom maktmekanismer som har varit mycket effektiva så länge befolkningens levnadsvillkor och preferenser var relativt homogena och en grundläggande samhörighet fanns mellan styrande och styrda.

Det är värt att uppehålla sig lite mer vid detta, eftersom denna förmåga från de styrandes sida att "hitta rätt", det vill säga stifta lagar och forma välfungerande institutioner som varken uppfattas som verklighetsfrämmande eller illegitima av folket, är någonting som har haft en enorm betydelse och går långt tillbaka i svensk historia. Låt mig illustrera detta genom att uppmärksamma en av de mest avgörande och gåtfulla händelserna i svensk historia, nämligen det mycket tidiga enandet av landet under i princip en och samma lag, någonting som gjorde ett av Europas mest efterblivna länder till en juridiskt sett hypermodern nation. Detta inträffar som vi vet kring 1350, främst genom Magnus Erikssons landslag, sedermera känd som Kristofers lag och gällande fram till 1736. Denna gemensamma lag för hela Sveriges landsbygd stiftas i ett mycket vidsträckt land med urusla kommunikationer, utan utvecklade städer eller fast huvudstad, och utan någon egentlig statsapparat i stånd att genomdriva lagen (ja, den centrala statsapparaten var då den kringvandrande kungen med sitt inte alltför omfattande följe). Men allt detta hindrar inte Sveriges juridiska enande. Det avgörande är att lagen

uppfattas som rättvis och därmed legitim, inga revolter mot den förekommer (det man kommer att strida om senare är vem som ska styra landet och tillämpa lagen, inte om själva lagen); det råder konsensus skulle vi säga i dag, en bred konsensus kring den gemensamma lagen. Detta står i skarp kontrast till de i regel mycket långa och våldsamma processer som ledde till skapandet av en gemensam lag i merparten av de övriga europeiska nationerna. I Sverige genomfördes det hela på ett karakteristiskt svenskt manér, vill man gärna säga. I stället för avgöranden på slagfältet tillsätter kung Magnus en utredning, ja, ett antal lagmän församlas i Uppsala, och ur de gamla landskapslagarna pusslar de ihop den gemensamma lagen, och den fungerar sedan i flera hundra år utan att någon reser sig och säger att det här är en främmande lag, en dum lag, en illegitim lag. Nej, så blev det inte, eftersom lagen växte inifrån, organiskt, den växte ur de kollektiva erfarenheterna hos ett folk som hade mycket gemensamt. Därför accepterades lagen utan nämnvärt motstånd, den gjorde inte våld på människorna, den växte ur en djup samhörighet mellan dem som stiftade lagen och dem som skulle åtlyda den.

Denna samhörighet bildar grunden för en politisk kontinuitet som – trots stormaktstidens inflöde av utländska tjänstemän och militärer samt en ny dynasti av främmande ursprung – lätt kan spåras ända fram till folkhemmets Sverige. De styrande har kunnat spela det svenska folkets melodi på ett mycket trovärdigt sätt, men nu är det inte längre så, bland annat för att det inte längre finns en melodi – *den svenska melodin* – utan många, och ofta radikalt annorlunda, melodier. Men den politiska klassen liksom andra eliter är fortfarande tämligen homogen och slår gärna vakt om

det enhetliga, det begripliga och styrbara, utan att förstå att det bara är utanförskap som föds ur institutioner som inte längre går i takt med samhällslivets utveckling. För att ändra på detta måste vi förändra vår syn på den politiska processen. Utgångspunkten måste vara ett erkännande om att det bara är dom där nere och inte dom där uppe, samhället och inte staten (man måste bland annat börja skilja mellan stat och samhälle), som kan forma verkligen fungerande samhällsinstitutioner.

Det här reser omedelbart en mycket relevant fråga. Vad händer i så fall med det gemensamma? Denna fråga är avgörande om det är en mosaik vi vill forma av mångfalden, ty mosaiken som redan påpekats består av många olika bitar som får sin plats och hålls ihop av en gemensam form eller struktur. Det handlar om att definiera balansen mellan den gemensamma ramen, som fordras för att hålla ihop olikheten, och den olikhet som fordras för att vi inte skall kvävas – mellan det underifrånarbete som kan skapa fungerande samhällsinstitutioner och det nödvändiga ovanifrånarbetet som reglerar detta skapande så att det inte blir destruktivt. Det uppmärksammade fallet med de muslimska friskolorna handlar precis om det här, mångfaldens gränser, olikhetens gränser. Det är ett nytt problem i Sverige. Mångfald har hittills varit synonymt med det roliga och önskvärda på ett sätt som bara kan inträffa i en nation utan erfarenheter av mångfaldens komplexitet, men detta aningslösa förhållningssätt duger inte längre. Nu håller vi på att lära oss förstå detta genom mycket plågsamma erfarenheter, som bland annat har kostat några unga kvinnor livet.

Den gamla svenska homogeniteten, och den samsyn som

den gav upphov till, kom till uttryck på många andra intressanta sätt, exempelvis i Sveriges högst decentraliserade politiska struktur, som bara är möjlig på basis av en djup konsensus som gör att denna frihet i princip bara utnyttjas för att göra samma sak som alla andra. Samma sak gäller för svenska företag, som har varit exemplariska vad det gäller intern demokratisering, platta hierarkier, självstyrande grupper o s v. Detta kan givetvis lätt göras på mycket homogena arbetsplatser, där arbetsgemenskapen bygger på gemensamma värderingar och att ett slags inre chef säger till varje medarbetare att göra just det som de andra förväntar sig av henne eller honom. På arbetsplatser som är mer heterogena, och där en inte så sällan konfliktfylld mångfald råder, är däremot hierarkierna mycket viktigare, det vill säga att det finns någon som avgör mellan ditt och mitt sätt. Konfliktlösningen i homogena samhällen är radikalt annorlunda än i heterogena. Detta vet invandrarna mycket väl, som både förbryllas och fascineras av det svenska, så subtila och för det mesta helt obegripliga, sättet att lösa konflikter utan öppna konfrontationer som kan hota vi-andan och gruppsammanhållningen. Det svenska kompromissökandet kan verka nära nog patologiskt för den som inte förstår vad den djupa gemenskapen har betytt för ett folk som inte kan minnas förödande inbördeskrig, blodiga revolutioner eller den typ av våldshändelser som andra folk tyvärr bara minns alltför väl.

Men nu är Sverige på väg att "normaliseras", bli som alla andra heterogena samhällen. Framtidens sociala och politiska konflikter kommer därför att i mycket hög grad handla om den etniska och kulturella mångfaldens potentiella kon-

flikter med samhällets sammanhållning i största allmänhet och den individuella friheten i all synnerhet. Samhällets behov av att hålla samman och individens rätt att välja livsform och bli respekterad för sina val kommer gång på gång att krocka med olika subkulturers och etnisk-religiösa gemenskapers krav på gruppautonomi och kontroll över sina medlemmar och sin omgivning. Det handlar om svåra konflikter mellan värden – gruppfrihet och individuell frihet – som vi i vår naivitet trodde vara helt förenliga. Ur denna värdekonflikt kommer mycket överraskande politiska kombinationer att växa fram. Ett utmärkt exempel på detta är den mördade Pim Fortuyn i Holland, som blandade ihop ett radikalt liberalt budskap om individens frihet med en aggressiv hållning mot muslimer och en plädering för en begränsning av invandringen och gruppfriheten. Detta representerar minst sagt oväntade konfliktlinjer och politiska kombinationer som är betydligt intressantare och svårare att förhålla sig till än den typ av traditionell nationalism och främlingsfientlighet som en Jean-Marie Le Pen eller en Pia Kjærsgaard står för. Vad vi kommer att få se i Sverige vet vi ännu inte, men jag är ganska säkert på att svaret inte kommer att dröja så mycket längre, inte minst efter folkomröstningens för den dominerande politiska eliten så förödmjukande resultat.

Medelsvenssons död

Den tredje megatrend som förändrar Sverige handlar om vad vi kan kalla samhällslivets organisationskärna. För inte så länge sedan organiserades det mesta av samhällslivet inte

bara av platsen och den nationella statens institutioner utan också av olika organisationer. Då var det inte ovanligt att en människas hela vuxna liv och identitet kretsade kring ett antal starka organisationer som man var med i. Så kunde en persons liv vara ett liv som post-, SJ-, SAF-, SAP-, Volvo- eller Ericssonanställd. Man började tidigt i organisationen, och 40 år senare lämnade man den med en medalj på bröstet eller en guldklocka på handleden. Livets fasta punkt var karriären i organisationen, den gav social identitet, trygghet, lön, vänner och bekanta. Han, och i vissa fall hon, var något som amerikanerna kallade *organization man*, industrisamhällets mänskliga prototyp.

Denna värld av organisationer, som verkade vara så absolut solida, bestående och oföränderliga, håller på att kollapsa. Detta är särskilt relevant i Sverige, ty vårt land präglades på ett extremt sätt av dessa organisationer som verkade vara odödliga och skapade en gedigen känsla av kontinuitet och stabilitet. I princip samma storföretag som föddes redan under 1800-talets sista decennier, samma politiska partier under praktiskt taget hela 1900-talet och samma LO, som mer än något annat fortsätter att bestämma våra öden. Partierna och LO har vi kvar, men nästan allt annat visar att det inte längre finns organisationer av den typ som en gång kunde ge oss trygghet livet igenom. Tänk, en dag försvann t o m ärkesymbolen för det gamla och trygga Sverige, det som jag trodde aldrig skulle kunna försvinna – postkontoren, dessa Folkhemssveriges verkliga torg och enda offentliga mötesplatser. Hade vi för bara femton år sedan sagt att vi en dag skulle ha ett Sverige utan postkontor, hade alla trott att man var galen. Skulle man dessutom ha sagt att det kanske

kommer en dag då vi inte har SJ eller Ericsson kvar, då hade alla varit säkra på att vi tillhörde galningarnas skara. Men i dag finns det inte en vettig människa som kan vara säker på motsatsen eller som skulle bygga sitt livsprojekt på en sådan organisation. Vem kan i dag tro att om man börjar på Volvo när man är 20, slutar man på Volvo när man är 65? Konsekvenserna av dessa organisationers obeständighet har varit chockerande för många. Hur ofta har vi inte sett dessa snopna ansikten på anställda i ett företag som varit medelpunkten i livet – deras eget och kanske också en hel ort – och som plötsligt försvinner. Där står de, mentalt oförberedda, besvikna, klagande som om deras liv vore någon annans ansvar.

Efter organisationernas svikna löfte om livslång trygghet återstår bara vi, individerna, och våra närmaste gemenskaper som samhällslivets verkliga organisationskärnor. Det är bara kring oss själva och våra närmaste som vi kan bygga hållbara livsprojekt, där vi går in i och ut ur olika organisationer och nätverk men inte låter dem bli bärare av vår trygghet. Det kräver ständig vaksamhet och en beredskap att flytta på sig, gå vidare, förkovra sig, ta risker. Det kan vara jobbigt för många, stressande, ångestskapande, och ge upphov till en stark längtan efter ett liv där man lugnt kan slå sig till ro, där någon annan tar hand om en och sköter många av dessa svåra livsval som kräver så mycket av oss. Det ständiga ansvars- och risktagandet är, liksom friheten, ett svårt predikament som föder sin motsats, en vilja att fly från allt detta, som kan ta sig många olika former alltifrån att välja en stark ledare som kan skapa trygghet åt oss till en sjukskrivning som kan ge oss en stunds vila.

Organisationernas avtagande betydelse innebär också att korporatismens tid är över. Under industrisamhällets guldålder styrdes mycket av samhällslivet genom förhandlingar och överenskommelser mellan stora organisationer som representerade olika mäktiga intressegrupper. Sverige var i detta avseende mycket framträdande bland industrisamhällena. Den korporativa maktkoncentrationen har sällan kommit upp till de nivåer som den uppnådde i vårt land, och dess betydelse för individernas liv kan knappast överdrivas. Från mina första år i Sverige på 1970-talet kommer jag fortfarande ihåg dessa ödesmättade möten mellan SAF:s VD och LO:s ordförande i spetsen för sina respektive förhandlingsdelegationer, och den dramatik som hörde dessa möten till. Den spända väntan under flera dagar – det var faktiskt som om hela Sverige stod still i väntan på att vit rök skulle stiga upp från Blasieholmen eller det ställe där mötet hölls. Alla visste att allt väsentligt skulle avgöras där, våra löner, räntor, utrymmet för politiska reformer och så vidare. Alla visste att de där två patriarkerna bestämde så oerhört mycket över våra liv, och det visste också den tredje store patriarken i vårt land, ordföranden i det stora och alltid regerande partiet. Till saken hörde en bestämd ritual, vars betydelse jag inte riktigt förstod då. Senare har jag förstått att till och med länder som är väldigt lugna och fridsamma som Sverige behöver ett mått av dramatik när något så viktigt avgörs. Det avgörande mötet föregicks av upptrappade hot om konfliktåtgärder, och vem som helst som inte visste vad det egentligen handlade om kunde tro att helvetet snart skulle bryta ut i det fredliga Sverige. Och patriarkerna kunde givetvis inte komma överens mitt på dagen, säg klockan tre på

eftermiddagen, nej, till och med i Sverige hade detta varit en antiklimax. Det var sent på kvällen eller fram på småtimmarna som de brukade komma ut, med trötta och härjade ansikten, som om de hade brottats under flera dygn, och inför ett stort massmedieuppbåd skakade de hand med varandra, och Sverige andades ut och vi kunde med tillförsikt blicka fram mot ännu ett eller kanske två år av tryggt, familjärt samförstånd. TT-telegrammet kunde som vanligt gå ut med den glada nyheten: "Natten mellan den 25 och 26 januari 1974 enades parterna om en ettårig uppgörelse..."

Ja, detta var verklighet för inte så länge sedan men ändå i en helt annan tid, i gemenskapens tid, tiden före den svenska gemenskapens *big bang*. Uttågen från organisationsväldet – det vill säga korporatismen – har gått väldigt fort. SAF lämnade för gott förhandlingsbordet redan vid 1990-talets början och gick som organisation i graven ett årtionde senare. Vid 1990-talets ingång bestämdes fortfarande 90 procent av våra löner genom centrala avtal. I dag bestäms 90 procent genom individuella avtal på lokal nivå. Det är en formlig revolution som inte så många verkar ha lagt märke till. Detta betyder inte att korporationernas nuvarande makt skulle vara obetydlig – LO har exempelvis på ett övertydligt sätt visat att man, utan organisationens aktiva stöd, inte vinner någon folkomröstning i detta land – för så är inte fallet, men skillnaden är ändå påfallande i relation till hur det var för inte så länge sedan.

Till organisationernas och gemenskapens Sverige hörde en av de för mig mest intressanta bekantskaperna i detta mitt nya land, nämligen Medelsvensson. Jag läste svenska, och läroboken var orange och hette *Familjen Svensson*. Den

handlade om Medelsvenssons liv i sammanfattning och på lätt svenska. Det var både roligt och lärorikt, men också en smula kränkande – jag fick det definitiva intrycket att det man ville lära mig inte i första hand var det svenska språket utan ett sätt att leva, eller snarare *det* rätta sättet att leva. Det var med andra ord en civilisationsundervisning och handlade om så elementära saker som att gå över gatan på de vitrandiga övergångsställena o s v. Det var folkbildningen och Socialstyrelsen i koncentrat. Jag visste inte då att så hade också svenskarna själva gjort, att detta folk hade lärt sig att leva på *det* rätta sättet tack vare den stora statens omsorg och rekommendationer. Men på den tiden levde Medelsvensson inte bara i böcker i akt och mening att civilisera nykomlingar från sydligare länder. Denna märkliga människa fanns överallt, tidningarna skrev ofta om honom och alla kände till honom på ett sätt som våra barn, som knappast har hört talas om Medelsvensson, skulle ha svårt att förstå.

Denne Medelsvensson, som var så livslevande när jag kom till Sverige, är numera död och begravnen. Han dog någon gång på vägen hit, vi vet inte exakt när. Det vi däremot vet är när och varför han föddes. Det var 1930, vid den stora Stockholmsutställningen, modernitetens genombrott i Sverige, som statistikerna lanserade Medelsvensson, ett mycket signifikant statistiskt genomsnitt av svenska folkets liv och egenskaper, som skulle bli ännu mer signifikant framöver. Genom att lära sig någonting om Medelsvensson fick man veta ganska mycket om många verkliga svenskar – hur mycket falukorv de åt, hur ofta de älskade, vilka klädesplagg de gillade, hur standardmöblemanget i ett svenskt hem såg ut o s v. Medelsvensson var det svenska folkets spegelbild,

och många kunde känna igen sig i den. Hans faktiska existens – som var mer påtaglig än liknande figurer från andra länder – var en produkt av ett mycket homogent samhälle, som genom folkhemmets institutioner och de stora korporativa organisationernas omfattning skulle bli ännu mer homogent under de kommande decennierna.

I dag kan vi konstatera att det inte finns mycket kvar av denna statistiska mittpunkt eller det genomsnitt som var så signifikant en gång i tiden. För ett par decennier sedan upptäckte statistikerna att denna mittfåra höll på att tömmas på folk, att färre och färre svenskar passade in på den bild som Medelsvensson representerade. Därför dog Medelsvensson, detta statistiska påhitt som utvecklingen mot en allt större mänsklig mångfald och ett alltmer fragmentiserat samhälle gjorde obrukbart. En preferens- eller marknadsundersökning i dagens Sverige kräver helt andra redskap än de som användes på Medelsvenssons tid – befolkningen måste indelas i ett stort antal skilda segment för att man skall kunna få relevant information om svenskarnas levnadsvillkor och preferenser.

Medelsvenssons död sammanfattar väl utvecklingen av vårt samhälle från ett till många samhällen, eller från ett gemenskapens och korporatismens Vi-samhälle med stort "V" till en mångfald vi/jag-samhällen, där vi/jag är en myriad individer och små gemenskaper med olika smak, olika språk, olika allting. Denna snabba övergång mellan två mycket olika samhällstyper skapar en stark spänning mellan Sveriges splittrade och smått kaotiska verklighet å ena sidan, och minnena – starkt selektiva och idealiserande som minnen brukar vara – av det Sverige som samlades kring stora

korporationer och styrdes av ett fåtal patriarker å den andra. Viljan hos många makthavare att få korporatismen tillbaka är påtaglig. Att Göran Persson längtar efter en pånyttfödd Harpsundsdemokrati är rätt uppenbart, men lika uppenbart är att han inte alls är ensam om denna längtan. Det är många andra som skulle vilja bli patriarker och styra den svenska ekan med lugna årtag och gemytliga handskakningar. Men alldeles för mycket har hänt i samhället sedan en konjak vid brasan i Harpsund var inledningen till en lyckad förhandlingsrunda maktens män emellan. Även om de skulle sätta sig vid brasan igen och dricka mycket konjak, och prata om samma saker i samma anda av samförstånd, skulle det inte alls fungera, ty det samhälle som kunde styras på det sättet finns inte längre. Men längtan finns där ändå. Därför kommer vi att bevittna många sådana gemytliga handskakningar i framtiden, men vi kommer också att se hur föga övertygande eller också kontraproduktiva de är, så som de nu blev under folkomröstningskampanjen.

Efter T-Fordssamhället

Den fjärde megatrenden som förändrar Sverige gäller samhällslivets organisationsprincip, det vill säga hur vi organiserar samhället. Det mogna industrisamhällets ”materiella bas”, för att begagna mig av Marx berömda samhällsmetafor om bas och överbyggnad, bestod av massproducerande storfabriker som de facto var mindre planekonomier organiserade som pyramidala kommandosystem, där informationen gick uppåt mot hierarkins topp och besluten nedåt, mot dem som på verkstadsgolvet verkställde planer och instruk-

tioner. Det hierarkiska och centraliserade kommandosystemet matchade en stel mekanisering, som inte gav så mycket utrymme för variation om man verkligen ville uppnå betydande stordriftsfördelar. Detta gav enorma produktivitetsvinster och möjligheter till tidigare aldrig skådade välståndshöjningar för folkets breda massor. Priset för detta – om man får uttrycka sig på ett helt anakronistiskt sätt – var en mycket begränsad valfrihet eftersom produktvariationen var starkt begränsad.

Inget har sammanfattat detta bättre än T-Fordens skapare, Henry Ford, när han sa att man gärna fick välja bil så länge man valde en svart T-Ford. Detta i sig var något alldeles sensationellt, ty de som nu kunde välja en av dessa drygt sexton miljoner massproducerade svarta bilar var vanliga industriarbetare, inte minst de som 1914 arbetade på Fords fabrik och från den ena dagen till den andra fick se sin lön fördubblad och sin arbetstid förkortad. Det här var en dröm som hade gått i uppfyllelse, och det är denna dröm, masskonsumtionens dröm, som förklarar en hel del av folkhemmets styrka. Att få tillgång till en tidigare otänkbar levnadsstandard var så överväldigande att det under lång tid gjorde folkhemmets bristande valfrihet och politiska översitteri till ett mindre problem eller till och med till ett icke-problem för många. Det var fantastiskt att kunna flytta in i den moderna lägenheten även om den liknade alla andra lägenheter. Och att åka bil, även om det var en likadan Volvo som grannen åkte i. När vi byter från skraltiga möbler till IKEA-möbler känns det bra. Och alla kan dessutom få dem. Industrialismens massproduktionssystem kom också i Sverige att präglade mycket av välfärdssektorn. Skolan, vården, omsorgen och

trygghetssystemen standardiserades, massproducerades och likriktades. Detta gav stora välfärdsvinster, och folkhemmet kunde räkna med ett massivt stöd under hela sin långa uppbyggnadsfas.

Uppbyggandet av detta T-Fordssamhälle i Sverige, där man på välfärdsområdet kopierade industriernas organisationsmodell, gjorde att kommandosystemets pyramidala beslutsmekanismer fick en enorm betydelse i vårt land. I politiken blev detta mycket tydligt. Ett problem identifierades, information samlades uppåt genom gedigna utredningar som kunde ta flera år i anspråk, och sedan kom politiska beslut som förmedlade relativt detaljerade "instruktioner" nedåt i syfte att åtgärda det några år tidigare identifierade problemet. Och detta verkar ha fungerat ganska tillfredsställande under flera decennier. Ett sådant förfaringssätt förutsatte dels god samhällskänedom och att mängden relevant information som skulle processas var begränsad, dels en stabilitet eller ett långsamt tempo i samhällsutvecklingen som gjorde att de så fattade besluten fortfarande var relevanta när de skulle sättas i verket, alltså flera år efter det att ett problem hade identifierats. Utan dessa villkor kan inte ett pyramidalt kommandosystem fungera effektivt. Detta är kommandosystemens och därmed planekonomiernas välkända förbannelse. Det är inte bara så att planekonomierna leder till likriktning och stagnation utan de förutsätter också en viss likriktning och stagnation, d v s relativt enkla, trög-rörliga och därmed förutsägbara samhällen som är de enda som låter sig styras ovanifrån på det sättet.

Dessa villkor gäller inte längre. Samhällets växande mångfald och snabba omvandlingstempo gör kommandosyste-

met till en otymplig beslutsmekanism. I dag förändras på tio år mer än 90 procent av alla de tekniker som vi använder, och mängden relevant information växer exponentiellt genom alla dessa nya flöden som förtätar och segmenterar det nationella rummet. Under sådana omständigheter blir centralistiska beslutssystem en belastning för samhällsutvecklingen; de är för enkla och långsamma för att fungera effektivt i mycket sammansatta och snabbväxande samhällen. Detta gör att politiken, som i allt väsentligt fortsätter att leva i T-Fordssamhällets och beslutspyramidernas värld, blir mindre och mindre effektiv eller rent av kontraproduktiv. Detta är verkligen ett slående exempel på den politiska överbyggnadens eftersläpning, ty i näringslivet där man påverkas av konkurrensens hårda krav på effektivitet, har dessa gamla beslutssystem för länge sedan övergivits. Producentperspektivet, som var centralt i de gamla beslutssystemen, har ersatts av kundperspektivet och toppstyrningen har gett plats åt decentraliserade beslutsmetoder, som försöker matcha samhällsutvecklingens växande mångfald och snabba tempo. Detta förutsätter en banbrytande återföring av maktbefogenheter till pyramidens bas, vilket i sin tur förutsätter tänkande medarbetare på alla nivåer i stället för en Frederick Taylors eller en Henry Fords robotiserade arbetare som bara utförde det som andra hade tänkt och beslutat.

Inom politiken och den politiskt kontrollerade välfärdssektorn har denna förändring gått väldigt trögt eftersom vi saknar det förändringstryck som konkurrensen på öppna marknader åstadkommer. Ändå ser vi uppmuntrande tecken på förändring, och rörelseriktningen från enväldig politikerstyrning och allomfattande offentliga monopol mot ökat

medborgarinflytande, större mångfald och mer konkurrens är tydlig. Skolpeng och andra pengsystem, liksom valfrihetens och etableringsrättens utvidgning, har medfört betydande och mycket positiva förändringar i jämförelse med hur situationen var för bara tio år sedan. Detta inträffar givetvis inte utan konflikter, partiella reträtter och nya initiativ från inte minst socialdemokratins sida i syfte att återta kontrollen över välfärdssektorns utveckling. Detta kommer i själva verket att dominera mycket av den politiska scenen de kommande åren. Socialdemokratins ledare förstår – till skillnad från många vanliga partimedlemmar – att det inte finns någon återvändo till det gamla folkhemmet med dess lydiga undersåtar, och man förstår också att ett visst mått av konkurrens och mångfald är mycket nyttigt för välfärdssektorns effektivitet och anpassningsförmåga till ett mer diversifierat samhälle. Frågan för strategerna i vårt statsbärande parti är hur detta skall kunna sättas under kontroll, så att man inte kastar ut barnet med badvattnet, det vill säga utan att man förlorar det starka inflytandet över människors grundläggande levnadsomständigheter och livsval som hela det socialdemokratiska maktinnehavet har varit inriktat på. Det kan tyckas vara cirkelns kvadratur, men socialdemokratien har tidigare visat en häpnadsväckande förmåga att just kvadrera cirkeln!

Den som tar sig tid att läsa exempelvis Skollagskommitténs slutbetänkande eller regeringens utredning *Vårda vården* kan tydligt se hur detta konststycke är tänkt att gå till i det som kanske kan bli en ny svensk samförståndsmodell mellan maktpartiet och näringslivet. Socialdemokratins nya välfärdspolitiska giv är att på bred front tillåta näringslivet att

komma in som välfärdsproducent så länge man underkastar sig en tämligen omfattande politisk reglering och styrning. Det är välfärdsstaten på entreprenad, där näringslivet gärna får ”tjäna pengar på barn, sjuka och äldre” så länge man gör precis som maktpartiet vill. Ja, och medborgaren ska givetvis få lite mer att säga till om och gärna kunna få välja mellan Ford och Ford i olika nyanser av svart. Så ungefär skulle det nya folkhemmet eller ”folkhemmet light” se ut om s-partiet fick bestämma så som man en gång gjorde, men det är just detta som inte går i ett samhälle som på många sätt är motsatsen till det T-Fordssamhälle som Sverige en gång var.

Omfördelning och reciprocitet

Vi har sett hur samhällslivets rum, mänskliga grund, organisationskärna och organisationsprincip förändras i denna informationsrevolutionens och den globala närhetens tid. Det sammanlagda resultatet av dessa förändringar är att vi går från en djup gemenskap där vi delade oerhört mycket, till en gemenskap *light*, där vi ofta inte ens vet vad vi delar med varandra. Denna process påverkar också samhällslivets utbytesprinciper, det vill säga hur vi organiserar utbytet och fördelningen av varor, tjänster och allt vad vi äger och producerar. Häri ligger den femte megatrenden som förändrar Sverige.

I teorins värld finns det två radikalt motsatta utbytesprinciper – omfördelning kontra reciprocitet – som motsvarar två helt olika samhällstyper. Å ena sidan har vi starkt gemenskapspräglade samhällsorganisationer, det som i socio-

login fortfarande kallas *Gemeinschaft* efter Ferdinand Tönnies begrepp i hans banbrytande avhandling från 1887. Det är så som Sverige var för inte så länge sedan, pläгат av en känsla av närhet och samhörighet, gemensam historia och gemensamt öde. I en sådan samhällstyp tenderar omfördelningen att bli den centrala utbytesprincipen, eftersom vi uppfattar varandra som en del av en stor familj. Då kan vi göra anspråk på det som andra äger och producerar på samma sätt som andra kan göra anspråk på att förfoga och bestämma över mycket av det som är vårt. Vår äganderätt är inte absolut i detta fall, den är villkorad och egentligen underkastad vår kollektiva rätt över alla våra samlade resurser och rikedomar. På det viset har vi alla en viss äganderätt över allt. Det finns starka band människor emellan som skapar legitima krav på hur andras liv ska levas och nyttigheterna fördelas. I ett gemenskapssamhälle är den typ av strikt reciprocitet som är typisk för en marknadsekonomi – alltså ett frivilligt utbyte, där jag ger något till dig bara om du ger lika mycket till mig – en omoralisk princip, det vill säga en princip som bryter mot gemenskapssamhällets mest basala regler om ömsesidig närhet, beroende och solidaritet.

Motsatsen till detta är, för att använda en talande motsägelse, en gemenskap av främlingar eller den typ av gemenskap *light* som Sverige alltmer har utvecklats till, det som Ferdinand Tönnies ville fånga genom begreppet *Gesellschaft*. Där är reciprocitetsprincipen naturlig. Jag ger lika mycket som jag får, jag betalar för det jag får och vill behålla så mycket makt och frihet som möjligt att styra mitt liv efter eget huvud, ty ingen vill styras av främlingar. Marknadsekonomi, som helt bygger på reciprocitetsprincipen, är det

bäst lämpade ekonomiska systemet i ett sådant samhälle. Marknadsekonomi uppfunns en gång i tiden just för att hantera bytesrelationer mellan främlingar, och därför är den så dåligt anpassad för att över huvud taget hantera gemenskapsrelationer. Anledningen är enkel – vi har inte tillräckligt med främlingskap till varandra i en nära gemenskap, i en familj till exempel, för att kunna kräva ett mot ett och hävda reciprocitetsreglerna. På samma sätt är omfördelningsprincipen dåligt lämpad att styra bytesrelationer i ett samhälle där vi saknar den närhet och samhörighet som kan göra det legitimt att ge andra makt över mitt liv, min egendom och mitt arbete.

En gemenskap *light*, där de flesta människor är främlingar för varandra, skapar allvarliga moraliska och praktiska problem för mycket av den samhällsorganisation som Sverige antog när landet präglades av en djup gemenskap. Ta som exempel transfereringssystemen. Kan det vara acceptabelt att transferera så mycket av våra inkomster till människor som vi inte upplever minsta samhörighet med? Ett sådant förfarande skapar den typ av moraliskt missnöje som numera präglar många svenskers syn på invandrare, som får ta del av våra transfereringar på ett sätt som uppfattas som illegitimt eftersom de inte betraktas som en del av gemenskapen. Att det i mycket handlar om detta kan man förstå om man jämför den militanta irritation som många upplever över många invandrades bidragsberoende med det ofta skämtsamma, och under alla omständigheter oändligt mer toleranta, förhållningssättet till norrlänningar som lever på bidrag, åker scooter, fiskar och jagar på det gemensammas bekostnad. Det är som om de på något sätt har rätt till detta,

eftersom de är en del av familjen. Bidragsutnyttjandet bland etniska svenskar kostar tveklöst mycket mer pengar än det som går till invandrare, men det är de senares fall som verkligen uppfattas som djupt omoraliskt och provocerande.

Samtidigt är det viktigt att påpeka att det inte bara är toleransen mot omfattande omfördelningar som minskar när avståndet människorna emellan växer. Också utnyttjandet av transfereringssystemen kan urarta, när de moraliska spärrar som gemenskapskänslan skapar urholkas. Att roffa åt sig så mycket man kan från främlingar är oändligt mycket lättare än att göra det från sina egna. Därför måste ett samhälle av främlingar alltid vara på sin vakt mot ett sådant predatoriskt utnyttjande av kollektiva nyttigheter och trygghetsmekanismer. Det håller vi i Sverige på att lära oss, både inifrån och utifrån, ty människorna i vårt land, oavsett var de är födda, tenderar att mer och mer bete sig som predatoriska främlingar. Detta skapar svåra dilemman i övergången från den djupa gemenskapens mycket omfattande välfärdsstat, som för att fungera förutsatte en djup moralisk känsla av medansvar och en vilja att bidra till kollektivet, till den typ av stat som motsvarar en gemenskap *light*, det vill säga en stat som misstror sina medborgare lika mycket som medborgarna misstror sin stat. Sättet att hantera den nu pågående sjukskrivningsepidemin kommer att ge oss en fingervisning om hur dessa nya relationer av ömsesidig misstro mellan stat och medborgare kommer att gestalta sig i framtiden.

Jag tror att vi i Sverige redan nu befinner oss mitt i en process där vi successivt försvagar omfördelningsinslagen i våra socioekonomiska bytesrelationer och förstärker reciproci-

tetsprincipen. Fast detta är så oerhört politiskt känsligt att ingen vågar säga det högt. Det här uttrycks ganska krasst och konkret i den glidning som vi på sistone har sett från inkomstbortfall till grundtrygghet, men också i exempelvis talet om att ställa krav, det vill säga utkräva motprestation för de levererade välfärdsförmånerna. Detta är så pass politiskt viktigt att jag vill uppehålla mig en stund vid detta.

Som vi vet handlade folkhemmet från början om grundtrygghet, men efter kriget fördjupades hela projektet genom viljan att kompensera allt fler för eventuella inkomstförluster. Det var ett avgörande steg in i det som Erlander kallade det starka samhället (ett uttryck som var en karakteristisk svensk omskrivning för den starka staten) och denna fördjupning av den kollektivt försäkrade inkomstgarantin syftade till att få den snabbt växande medelklassen involverad i det välfärdsstatliga projektet. Denna frikostiga garanti kunde bara ges i en ekonomi med god tillväxt och stigande sysselsättning. Så fort dessa villkor inte gällde upptäcktes välfärdsstatens bluff. Korten synades av allt fler arbetslösa i början på 1990-talet, och då upptäckte vi alla att det inte fanns några som helst möjligheter att uppfylla löftena när det verkligen gällde (att i det läget höja skatterna ännu mer är nära nog omöjligt när man nått de skattenivåer där vi är nu). Detta är givetvis grundorsaken till välfärdsstatens olika försök att – framför allt genom att hålla nere taket för ersättningsnivåerna i trygghetssystemen – retirera från inkomstbortfallsgarantin. Detta har satt igång en process som på sikt kan betyda det definitiva slutet för den starka välfärdsstaten och likaså för den socialdemokratiska hegemonin i svensk politik. Erlanders bedömning på 1950-talet om

behovet av att involvera medelklassen i välfärdsstatens expansion genom att ge dem valuta för pengarna, alltså en tillfredsställande inkomsttrygghet i utbyte mot allt högre skatter, var alldeles korrekt. Nu har vi gått in i den motsatta processen, där medelklassen blir alltmer främmande för välfärdsstaten och, utöver extremt höga skatter, själva måste betala alltmer för en någorlunda tillfredsställande trygghet (det är ofta företagen som sköter det, men det handlar givetvis om medarbetarnas löneutrymme). Varje gång vi sänker ersättningsnivåerna eller inte låter dem gå upp i samma takt som lönerna, då krymper välfärdsstatens sociala bas. Inkomstbortfallsgarantin är ett absolut villkor för välfärdsstatens sociala och politiska överlevnad men samtidigt en statsfinansiell omöjlighet när inte mycket gynnsamma förutsättningar – många som betalar skatt och relativt få som får förmåner – råder.

Denna olösliga konflikt, i kombination med det moraliskt konfliktfyllda i att ha mycket höga skatte- och transfereringsnivåer i ett samhälle av främlingar, kommer att successivt underminera välfärdsstatens stöd och trovärdighet. Reciprocitetsprincipen kommer att göra sig gällande på allt fler områden, alltifrån att man själv skaffar sig avtalsmässiga privatförsäkringar, till att man måste betala mer för välfärdstjänsterna och att man avkrävs motprestation i utbyte mot olika välfärdsstatliga förmåner.

I den känsla av svek som välfärdsstatens växande oförmåga att ge den trygghet som under så lång tid utlovades, finns en enorm politisk sprängkraft. Svenska folket har blivit indoktrinerat att tro att staten ska ge alla en fullgod trygghet, och allt som avviker från detta uppfattas av många som

ett oförlåtligt brott mot våra mest grundläggande mänskliga rättigheter. I detta växande gap mellan förväntningar och verklighet finns det ett gyllene tillfälle för ett ännu mer aggressivt populistiskt parti än nuvarande vänsterpartiet. Ett sådant parti kan, i löftet om att återställa folkhemmet, föra samman tre viktiga stråk av missnöje – mot främmandegörandet av landet via invandringen och globaliseringen; mot trygghetsförlusten via den nationella gemenskapens upplösning och välfärdsstatens urholkning; och sist men inte minst mot en politisk och ekonomisk elit, som uppfattas som svekfull och får bära hundhuvudet för gemenskaps- och trygghetsförlusten. Dessa tre stråk av missnöje spelade en central roll för folkomröstningsresultatet. Nejsidans grundackord bottnade i dessa toner av missnöje, nostalgi och vrede, i en ännu oartikulerad känsla av förlust som söker en syndabock och väntar på en mobiliserande politisk kraft.

Slutord

Framtiden får utvisa hur detta plågsamma svenska farväl till gemenskapen kommer att gestalta sig i sociala och politiska termer. De senaste händelserna har onekligen gett detta farväl en oväntad dramatik. Den 11 september dog med Anna Lindh en bit till av idén om Sverige som en trygg idyll. Kvar finns en djup sorg och en envis vägran att erkänna att lyckalighetens ö hör till historien. Den 14 september manifesterades denna vägran på ett sätt som manar till eftertanke, inte minst för dem som på olika sätt hör till en från sitt folk alltmer alienerad elit. Det mest intressanta och djupt oroväckande i euroomröstningen var ungdomarnas massiva

nej. De har inga minnen av ett folkhem och få har ens hört talas om Medelsvensson, de har vuxit med MTV och Internet, men ändå har de fångats av det förflutna, av föreställningen om en mytologisk svensk guldålder, en gemenskap som någon gång gick förlorad och som man aldrig själv fick lyckan att uppleva. Myterna är uppenbarligen starkare än minnena!

Snart ska vi få veta om det vi beskådade den 14 september var det första dånet av en annalkande storm eller den sista skakande sorgeyttringen vid gemenskapens begravning. Jag måste tyvärr erkänna att det är det första alternativet som jag håller för mer sannolikt.